

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

**Відновлення освіти на постконфліктних територіях:
зарубіжний досвід та ініціативи України**

Аналітичні матеріали

Київ, 2024

УДК 371: 378: 37.014: 37.061: 327.7: 355.01

Рекомендовано до видання вченою радою
Інституту обдарованої дитини
Національної академії педагогічних наук України
(протокол № 11 від 30 жовтня 2024 р.)

Рецензенти:

Бахмат Н. В. – завідувачка кафедри теорії та методики початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор педагогічних наук, професор

Ануфрієва О.Л. – завідувачка аспірантури ДЗВО «Університет менеджменту освіти», професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту ННМП ДЗВО «УМО», кандидат педагогічних наук, доцент

Відновлення освіти на постконфліктних територіях: зарубіжний досвід та ініціативи України: аналітичні матеріали / Т. І. Бурлаєнко, О. В. Дубініна, О. А. Ковальова, А. Б. Кочарян. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 50 с.

Аналітичні матеріали присвячені дослідженню викликів та стратегій відновлення освіти в регіонах, що пережили воєнні конфлікти. у документі розглядаються ключові аспекти впливу конфліктів на освітні системи, оцінюється роль урядів та міжнародних організацій у процесах відновлення, аналізуються успішні інноваційні підходи, включно з використанням новітніх технологій. в матеріалах висвітлено інфраструктурні, навчально-методичні, та політичні аспекти. Документ може бути корисним різним аудиторіям, зокрема освітянам, політикам, управлінцям, дослідникам та іншим спільнотам, які сприяють формуванню ефективних і сталіших освітніх ініціатив у постконфліктних умовах.

© Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024

© Т. І. Бурлаєнко, О. В. Дубініна, О. А. Ковальова, А. Б. Кочарян, 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Огляд регіонів, які пережили воєнні конфлікти.....	5
1.1. Детальний огляд ситуації в країнах, які пережили конфлікти ...	5
1.2. Особливості конфліктів та їхній вплив на освітню систему.....	11
2. Стратегії відновлення освіти в постконфліктних регіонах..	17
2.1. Аналіз стратегій, які були застосовані для відновлення освіти, зокрема інфраструктурні, навчально-методичні та політичні аспекти.....	17
2.2. Роль урядів і міжнародної спільноти.....	21
3. Ключові принципи успішного відновлення.....	26
4. Застосування новітніх технологій та інноваційних підходів у відновленні освіти.....	29
Висновки	34
Рекомендації щодо стратегій відновлення освіти на постконфліктних територіях.....	35
Додатки. Кейс-стаді конкретних країн.....	38
Додаток А. Кейс 1. Як забезпечити рівний доступ до освіти.....	38
Додаток Б. Кейс 2. Як забезпечити захист і благополуччя.....	40
Література	42

Вступ

Захоплення російською федерацією територій України (2014 р.), подальше повномасштабне вторгнення і неспровокована агресія (2022 р.) зумовили суттєві зміни в самосвідомості та діяльності учасників освітнього процесу. Затребуваними стали цифрові засоби та технології комунікації між учасниками освітнього процесу, що враховують можливу значну віддаленість між ними, активізувалася співпраця закладів освіти з громадами, зросла соціальна активність педагогів [1].

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України призвела до обмеження в задоволенні базових потреб людей (матеріальних засобів життя, діяльності тощо); масштабних руйнувань освітньої та дослідницької інфраструктури; вимушеного внутрішнього й зовнішнього (за кордон) переміщення учасників освітнього процесу; навчання і життєдіяльності в умовах блекауту, постійного стресу; психологічного тиску та фізичного знищення українських людей на тимчасово окупованих територіях [2].

За даними UNICEF лише у 2022 р. вимушене переміщення у світі сягнуло рекордної позначки у 100 млн людей, більша половина з яких – діти та молодь, які потребують доступу до відповідної якісної освіти. Згідно з оцінками Міжнародної організації з питань міграції (МОМ), станом на 25 вересня 2023 р. в Україні налічується 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб [3].

Для дітей у надзвичайних ситуаціях освіта забезпечує фізичний, психосоціальний і когнітивний захист, який може підтримувати та рятувати життя. Деякі діти почали навчатися онлайн, але через відсутність електроенергії втратив можливість навчатися системно, хтось був вимушений покинути країну в пошуках безпеки та стикнувся з мовним бар'єром [4].

Забезпечення державою доступності освіти гарантоване ст. 53 Конституції України [5]. За нормами згаданої статті держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних закладах освіти; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Проте з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну забезпечення рівного доступу до освіти в Україні значно погіршилося через такі фактори:

- масштабні пошкодження та руйнування освітньої інфраструктури (приміщень, матеріально-технічної бази, обладнання тощо);

- переміщення освітніх закладів з окупованих і прифронтових територій, що призвело до втрат матеріально-технічного, освітньо-дослідницького і кадрового потенціалу, контингенту здобувачів освіти;

– проблеми з електропостачанням, опаленням, а також стабільним доступом до інтернету [6];

– зростання кількості осіб з обмеженими освітніми можливостями через отримані поранення, розвиток хвороб, психологічні розлади як наслідки війни;

– відсутність фінансування на забезпечення безбар'єрності в ЗВО, закупівлю специфічного обладнання та програмного забезпечення для реалізації освітнього процесу із залученням інклюзивних категорій здобувачів і викладачів;

– нестача відповідно облаштованих укриттів, які спроможні розмістити наявну кількість здобувачів і викладачів, враховуючи інклюзивні категорії [7].

З огляду на вищезазначене, вважаємо доцільним окреслити виклики, пов'язані з сучасною освітою, в умовах повномасштабної війни в Україні [8], зокрема:

– безпека освітнього процесу;

– ефективність заходів, здійснюваних державою для запобігання та реагування на загрози нападів на навчальні заклади;

– розробка та забезпечення таких національних стратегічних рамок щодо вжиття комплексних заходів для запобігання загроз в умовах збройного конфлікту, пов'язаним зі школами, включаючи безпеку дітей і вчителів під час війни, а також на постконфліктних етапах;

– виклики, що пов'язані з тимчасово переміщеними закладами освіти, які переміщені з тимчасово окупованих територій;

– зменшення впливу війни на освіту дітей;

– доступність освіти в умовах війни;

– психологічна складова подолання освітніх втрат в умовах збройного конфлікту.

Україна не перша країна, яка має відновлюватись після руйнівних подій війни. Щоб виграти боротьбу за післявоєнну реконструкцію та модернізацію країни, потрібно вивчати уроки минулих трагедій – воєн і природних катаклізмів. У своїй роботі ми використовували результати дослідження ЮНЕСКО «Освіта для всіх в кризових ситуаціях», Звіт Всесвітнього банку, який аналізує стратегії відновлення освіти після конфліктів та криз [9], Аналітичний огляд із центру Overseas Development Institute, який аналізує ефективність різних підходів до відновлення освіти в кризових умовах [10], результати дослідження ролі освіти в процесі примирення та відновлення відносин у постконфліктних територіях [11].

У публікації Глобальної коаліції на захист освітніх установ від нападів (ГСРЕА) зазначається, що школи та університети мають залишатися безпечним місцем для навчання. Проте право дітей і молодих людей на освіту і захист порушується у більшості країн, які потерпають від конфліктів або нестабільності. Негайними наслідками нападів на освіту є загибель та поранення людей і руйнування освітньої інфраструктури. До довгострокових наслідків належать

погіршення відвідуваності, зменшення кількості школярів, зниження якості освіти та навчання, а також рівнів залучення вчителів – усе це заважає країнам реалізувати право на освіту та інші права, а також ускладнює досягнення цілей освіти і розвитку [12].

Аналітичні матеріали щодо світового досвіду відновлення освіти на постконфліктних територіях спрямовані на професійну і психологічну підтримку учасників освітнього процесу в умовах війни і повоєнної відбудови України.

У представлених матеріалах висвітлено питання перетворення та адаптація освітнього процесу в умовах війни та повоєнного відновлення освіти, подолання розривів й освітніх втрат; створення комфортного освітнього середовища і забезпечення якості освіти; використання цифрових технологій для виявлення та реалізації механізмів компенсування освітніх втрат й освітніх розривів на деокупованих територіях; психологічні подолання освітніх втрат; використання досвіду країн щодо відновлення освіти на пост конфліктних територіях та інші актуальні питання.

1. Огляд регіонів, які пережили воєнні конфлікти

1.1. Детальний огляд ситуації в країнах, які пережили конфлікти

Найбільш масштабні збройні конфлікти, які виникали на планеті після Другої світової війни, не припинилися й досі, особливо на тих територіях, де є такі ресурси, як нафта. Більш локальні збройні конфлікти перейшли у фазу замороженого конфлікту, а деякі вдалося локалізувати чи навіть припинити повністю. Хочемо представити конфлікти, які призвели до найбільших втрат [13].

У ХХ ст. Азія чи не найбільше з усіх регіонів потерпала від воєн, деякі з яких тривають досі, зокрема: індо-пакистанська війна, арабо-ізраїльський конфлікт на Близькому Сході, громадянська війна у М'янмі, війна в Афганістані та турецько-курдський конфлікт (Східна Туреччина, Північний Ірак). І хоча постійних бойових дій там не відбувається, усе ж час від часу ситуація загострюється [13].

Палестина

Вже 72 роки триває конфлікт за територію Палестини, який виник невдовзі після закінчення Другої світової війни. Власне, війни за спірну і священну територію між арабами та євреями тривають з сивої давнини і перейшли в гарячу фазу понад 100 років тому, коли євреї почали намагатися створити власну державу.

Збройні конфлікти, які перманентно переростали в арабо-ізраїльські війни, тривали наступні декілька десятиліть, допоки 15 грудня 1988 р. не було проголошено незалежність держави Палестина, яка включає Західний берег річки Йордан і Сектор Газа.

Палестину визнали 136 зі 193 країн – членів ООН. Однак вона не є повноправним членом ООН, оскільки не визнана США, Великою Британією та Францією. Зараз Ізраїль розглядає території за Зеленою лінією як автономію.

Курдистан

Ще одна гаряча больова точка на планеті – Курдистан, де збройні конфлікти не припиняються відтоді, як на початку минулого століття на цих землях знайшли значні поклади нафти. Територія Курдистану поділена між чотирма державами – Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією. Заселена вона переважно курдами, які безрезультатно прагнуть створити власну державу.

Мільйони курдів емігрували і зараз живуть в Ізраїлі, Таджикистані, Киргизстані, Казахстані, Західній Європі. Найбільші курдські діаспори перебувають у Німеччині, Австралії, США.

Понад 58 років тому був проголошений Курдський автономний регіон, який зараз входить до складу Іраку та має статус широкої автономії. Щоправда, жодна країна світу його не визнає. У 2017 р. в автономії провели референдум, під час якого 93 % виборців висловилися за незалежність від Іраку. Уряд Іраку не визнав результати плебісциту.

У південно-східному регіоні Туреччини, заселеному етнічними курдами, «Робітничка партія Курдистану» веде партизанську війну проти турецької армії та поліції за підтримки сирійських та іракських курдів. Конфлікт триває понад 35 років та періодично загострюється.

У Європі в ХХ ст. серед найкривавіших воєн можна виділити Другу громадянську війну в Греції 1946–1949 рр. (понад 158 тис. жертв) і Боснійську війну (1992–1995 рр.), під час якої загинуло понад 100 тис. осіб. Протягом Югославських воєн 1991–2001 рр. кількість загиблих становила близько 140 тис. осіб [13].

Югославські війни стали одним із наймасштабніших збройних конфліктів ХХ століття. Вони відбувалися на території колишньої республіки Югославії та були спричинені прагненням її народів здобути незалежність і бажанням переважно сербських сил не допустити цього. Завершилися війни утворенням нових незалежних держав: Боснії і Герцеговини, Македонії, Словенії, Хорватії, Сербії, Чорногорії. Безпосереднім результатом конфлікту стало проголошення сьомої незалежної держави – Косово, яку, щоправда, визнали наразі не в усьому світі [13].

Етнічні конфлікти на території колишнього СРСР

Перший збройний конфлікт на етнічному ґрунті виник у **Нагірному Карабаху** між вірменами та азербайджанцями ще за часів існування СРСР. У 1988 р. вірмени, яких була більшість у Нагірному Карабасі, захотіли приєднатися

до Вірменії, але Азербайджан виступив проти. Перші сутички почалися в Єревані на початку 1988 р. і невдовзі переросли в погроми в азербайджанському Сумгаїті.

Радянські війська втрутилися в конфлікт і невдовзі Вірменія приєднала спірну територію, а восени 1991 р. Нагірний Карабах проголосив незалежність. Нагірно-Карабаську Республіку не визнала жодна країна світу, окрім таких квазіітворень, як Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я. Наразі конфлікт заморожений.

Заворушення в **Абхазії** розпочалися влітку 1989 р., коли цей регіон захотів відділитися від Грузинської РСР. Воєнні дії розпочалися влітку 1992 р., за два роки Абхазія проголосила незалежність. У серпні 2008 р. абхазькі збройні формування за підтримки РФ витіснили грузинські війська з Кодорської ущелини. Збройні сили РФ досі на території Абхазії, чий уряд повністю підпорядкований РФ. Конфлікт заморожений. Абхазію визнали РФ, Нікарагуа, Венесуела, Науру, Сирія й такі невизнані республіки, як Південна Осетія, Придністров'я, «НКР» та «ДНР».

Паралельно від Грузії від'єдналася **Південна Осетія**. У 1989 р. автономія вийшла зі складу Грузії й почалася війна. В 1990 р. Південна Осетія проголосила створення «Південно-Осетинської Радянської Демократичної Республіки» й у Цхинвалі відбулась ескалація збройного протистояння між місцевим населенням та грузинськими силовиками. Конфлікт заморожений. Осетію визнала РФ та створені нею псевдореспубліки.

Сепаратисти в молдавському **Придністров'ї** почали свою активність у 1990 році. Після дворічного збройного конфлікту, у якому загинуло близько 1,2 тис. осіб, Кишинів остаточно втратив контроль над регіоном. Незалежність Придністров'я визнали лише Південна Осетія, Абхазія та Нагірний Карабах. Наразі конфлікт заморожений.

Перша чеченська війна розпочалася в грудні 1994 р., коли РФ намагалася відновити контроль над Чечнею. Між Ічкерією та федеральним керівництвом РФ були підписані Хасавюртовські угоди, якими де-факто визнано незалежність Чеченської Республіки Ічкерії, а з її території виведено російські війська.

Після серії вибухів у російських містах у 1999 р. розпочалася **друга чеченська війна**, коли РФ відновила контроль над більшою частиною території Чечні. Бої в Чечні тривали до весни 2009 р., після чого збройний конфлікт у регіоні вважається таким, що ліквідований.

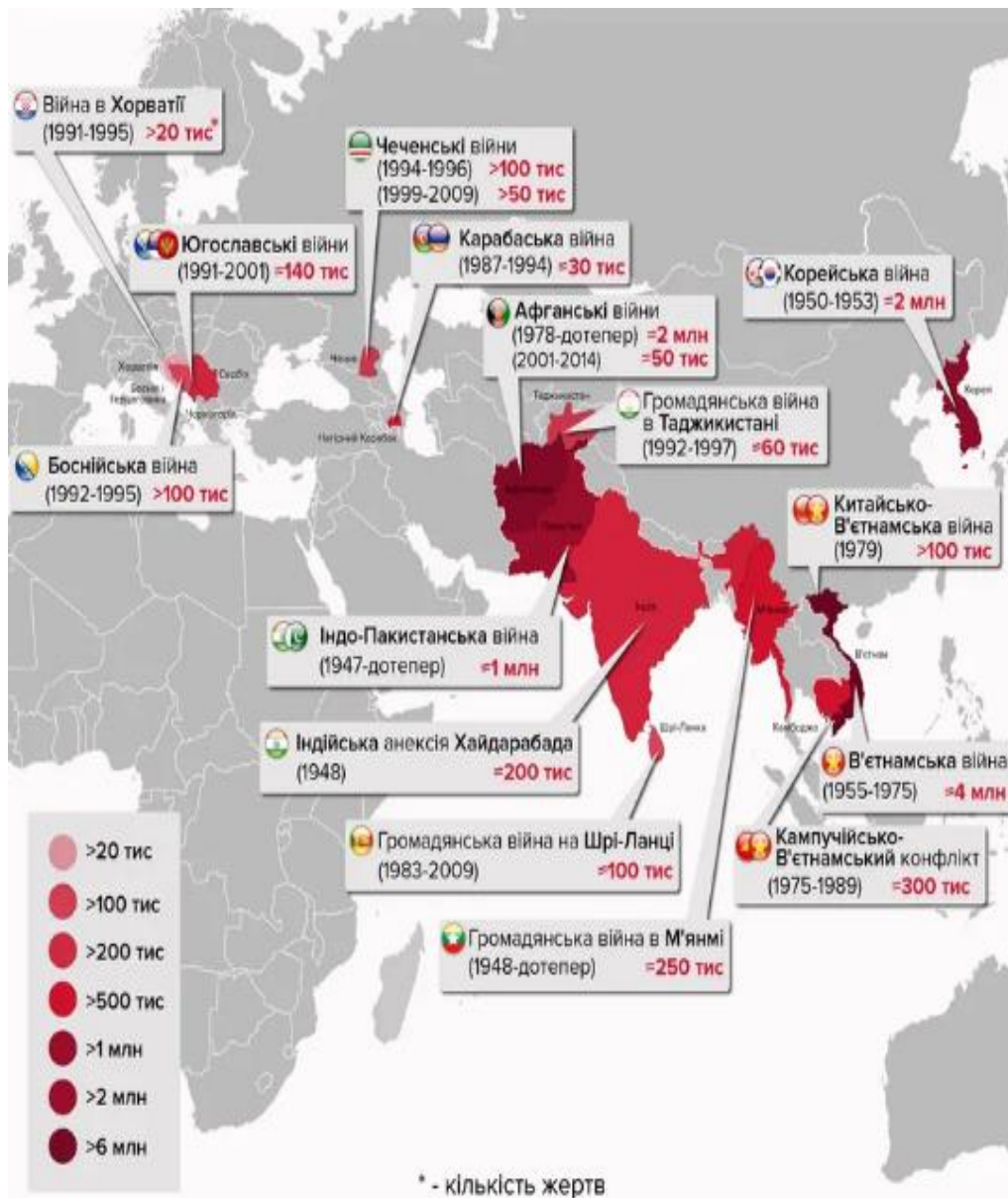

Рис. 1. Війни на території Азії та Європи ХХ ст., кількість жертв
Джерело: Попова С. Мапа найкривавіших конфліктів.

В Україні вже 10 років триває збройний конфлікт на **Донбасі**. На початку квітня 2014 р., після анексії Криму російською федерацією, на Сході України в частині Донецької та Луганської областей російські спецслужби влаштували серію проросійських акцій.

Бойові дії на Донбасі почалися з захоплення 12 квітня 2014 р. російськими спецслужбами українських міст – Слов'янська, Краматорська і Дружківки. Захоплену у відділках МВС зброю російські диверсанти передали місцевим сепаратистам і невдовзі проголосили утворення так званих «Донецької та Луганської народних республік». Україна втратила контроль над частиною кордону.

На початку 2019 р. ООН офіційно заявила, що внаслідок збройного конфлікту на Сході України загинуло до 13 тис. осіб. Понад 30 тис. людей зазнали поранень. Серед цивільного населення кількість вбитих становить близько 3,3 тис. осіб. Ця цифра включає і 298 пасажирів «Боїнга» рейсу МН17, який 17 липня 2014 р. було збито в небі над Донбасом.

На *рис. 2* представлено інфографіку тривалості збройних конфліктів після Другої світової війни, яка дає розуміння, що в країнах, де точиться війна, в період війни і повоєнного відновлення актуалізується необхідність інноваційного розвитку економічних і суспільних відносин.

Дослідницька організація International Crisis Group поставила повномасштабну війну в Україні на перше місце серед десяти конфліктів, за якими варто стежити у 2023 році (*рис. 3*). Експерти International Crisis Group зазначають, що війна вплинула на глобальну обстановку у світі, зокрема продемонструвала рішучість Заходу та НАТО, а також різко змінила баланс сил у Північній Європі [14].

На думку експертів International Crisis Group, війна в Україні особливо гостро вплинула на кризу в Південному Кавказі – організація поставила конфлікт між вірменами та азербайджанцями у Нагірному Карабаху на другому місці.

Експерти зазначають, що війна в Україні затьмарила мирні переговори, а росія послабила свої «миротворчі зусилля» і не запобігла декільком спалахам конфлікту в 2022 році [15].

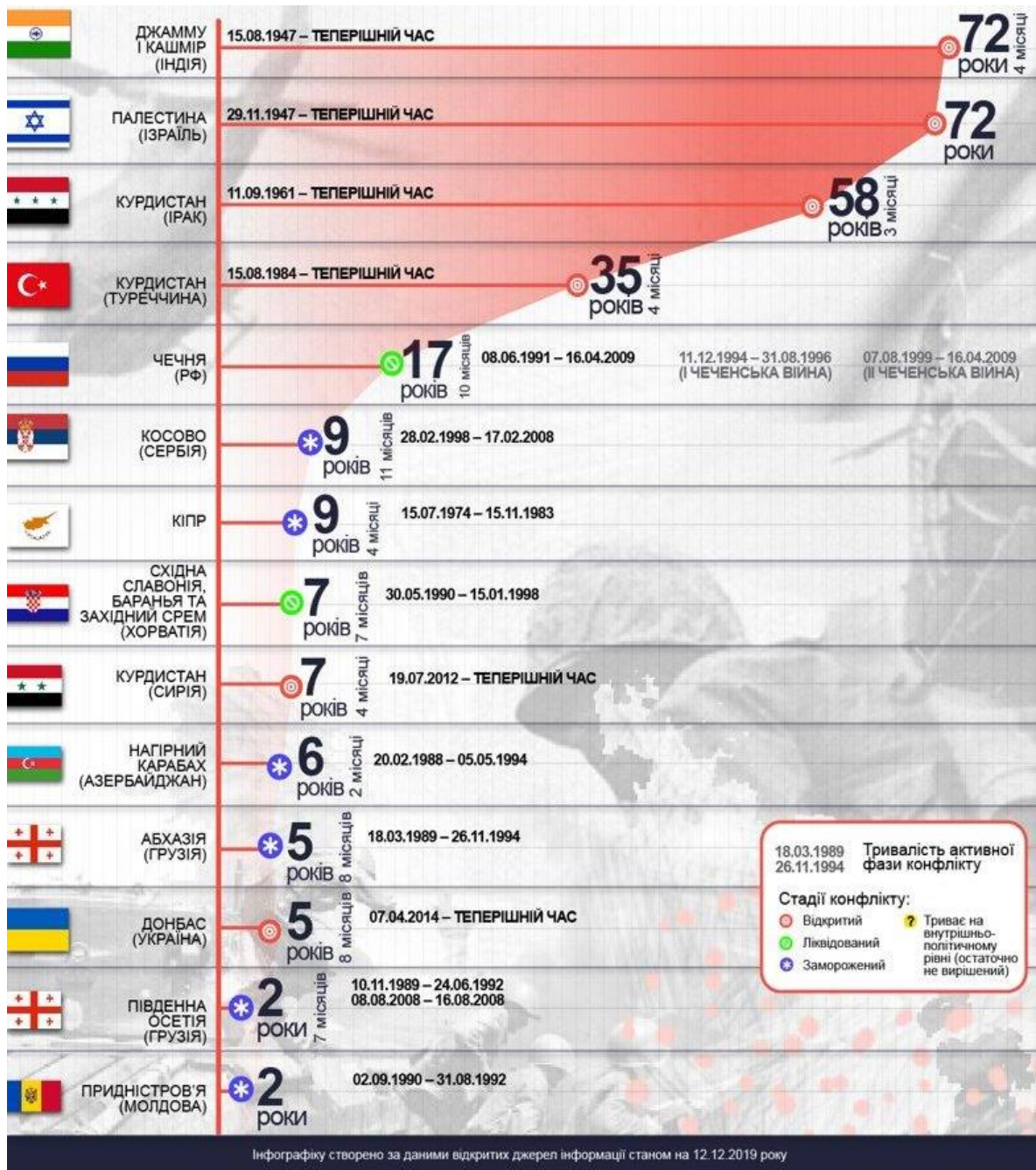

Рис. 2. Тривалість збройних конфліктів після Другої світової війни
Джерело: Слово і діло. Аналітичний портал. 13 грудня 2019.

Рис. 3. Топ-10 збройних і політичних конфліктів у 2023 р. за версією International Crisis Group

Таким чином, представлена статистика ілюструє наявність збройних конфліктів у світі, які спричиняють людські втрати, гуманітарні та економічні катастрофи.

1.2. Особливості збройних конфліктів та їх вплив на освітню систему

Україна, як багата історичною спадщиною країна, стикається з численними викликами та перетвореннями протягом останніх десятиліть. Так, Ю. Сафонов і О. Флярковська вважають, що воєнний період зумовлює численні едукативні та психологічні виклики для української освіти. Це може призвести до зниження якості навчання та інтелектуальних здібностей здобувачів освіти, втрати мотивації до навчання і зниження рівня участі в освітньому процесі [15].

Українська освіта у воєнний період стикається зі значними викликами. Економісти країни вже зазначають, що вартість збитків і втрат від російської агресії сягає рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є найвищим, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів [16]. Так, обсяг фінансування за окремими бюджетними програмами, головним розпорядником яких є Міністерство освіти і науки України, було зменшено на 10%. Зокрема, за бюджетною програмою 2201160 «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та

забезпечення діяльності їх баз практики» обсяг фінансування було зменшено на 2,107 млрд грн. Аналогічно було скорочено фінансування закладів вищої освіти у сфері управління Міністерства охорони здоров'я України (рис. 4).

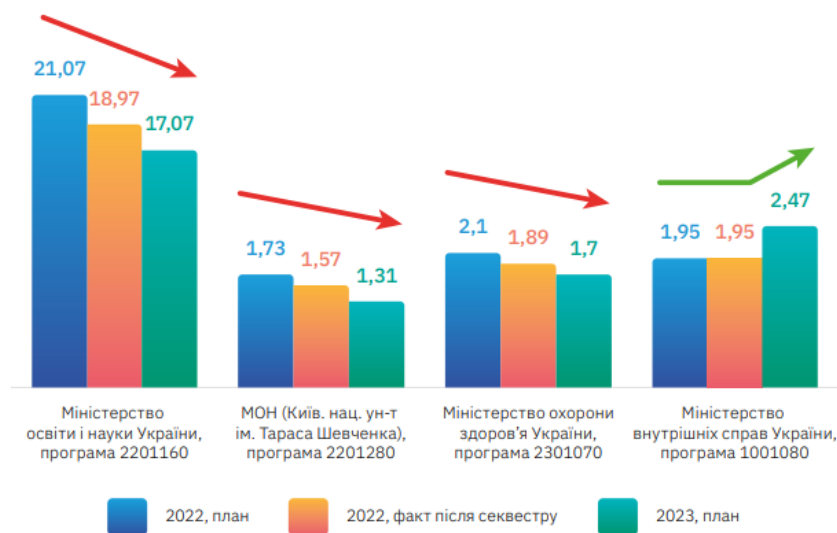

Рис. 4. Фінансування закладів вищої освіти за загальним фондом Державного бюджету через різні міністерства у 2022 та 2023 рр., у млрд грн

Джерело: [17].

За даними Міністерства освіти і науки України станом на лютий 2024 р. «кожна сьома школа в Україні на сьогодні пошкоджена внаслідок повномасштабного вторгнення. Більше як 3,5 тис. закладів освіти зазнали тих чи інших руйнувань, майже 400 повністю зруйновані. Майже 14 млрд дол. США потрібно для відновлення освітньої інфраструктури за останніми оцінками Світового банку» [18].

За результатами дослідження Rapid Damage and Needs Assessment загальні втрати в секторі освіти в період з лютого 2022 р. до 31 грудня 2023 р. становлять 6,9 млрд дол. США. За цей період 13 % освітньої інфраструктури було пошкоджено або знищено (пошкоджено 3583 закладів освіти, знищено – 394) [19]. Ці збитки оцінюють приблизно в 5,6 млрд дол. США. Найбільша частина пошкоджень припадає на школи – 1888 шкіл. Серед ЗВО пошкоджено або зруйновано 21 % закладів, серед дослідницьких установ – 31 % від загальної кількості.

За даними Міністерства освіти і науки України [20] «порівняння результатів PISA-2022 і PISA-2018 свідчить про зниження рівня навичок у 15-річних підлітків. Зокрема знизилися результати з математики, читання і природничих наук – ці освітні втрати еквівалентні двом рокам навчання».

Не менш важливою є увага до психологічних наслідків, які можуть виникнути в учасників освітнього процесу під час збройних конфліктів. Так, за даними

Інституту освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України за період ведення в Україні військових дій до психологічної служби надійшло 4 769 969 звернень, зокрема звернень від батьків – 1 560 953, від педагогічних працівників – 1 437 237, від учнів – 1 426 599, від інших зацікавлених осіб – 345 180 [21].

Отже, збройні конфлікти мають серйозний вплив на освітню систему, що вимагає комплексного підходу до розв'язання цієї проблеми. Руйнування інфраструктури, питання безпеки навчання, психологічні травми та виклики в забезпеченні якісної освіти – це лише деякі аспекти, які потребують уваги урядів, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Розглянемо більш детально зміни в системах освіти інших країн після закінчення Другої світової війни.

Німеччина

У результаті Другої світової війни Німеччина була розділена на чотири окупаційні зони, а з часом чіткий поділ на Західну Німеччину, включаючи британську зону, США, Франції та Східної Німеччини, включаючи радянську зону. 1 вересня 1948 р. у Бонні було створено Конституційну раду, а 16 травня 1949 р. було прийнято конституцію ФРН. Того ж року в східній зоні було створено Німецьку Демократичну Республіку. Освітні та наукові системи обох країн були організовані та керовані відповідно до різних політичних та економічних принципів, але наукові та дослідницькі установи підтримували широкі контакти з іноземними партнерами, які цінували їх. У післявоєнний період найважливішим завданням було відтворення наукових структур, а другим важливим питанням було врегулювання проблеми фінансування закладів освіти, що належали до різних федеральних земель.

Франція

Вказуючи на традиційні умови французької освіти, необхідно підкреслити сувору підпорядкованість навчальних закладів центральній владі, якщо щодо найму персоналу, освітніх програм, внутрішньої організації, так і щодо форм контролю та оцінювання викладацької та учнівської роботи. Тому статус французької школи після Другої світової війни відрізнявся від статусу шкіл інших європейських країн.

На практиці французькі школи реалізували принцип рівного доступу, який гарантувався законом, тоді як принцип елітарності реалізували «великі школи» (*grandes écoles*), які на той час не мали аналогів в інших країнах, на відміну від інших систем освіти, у яких позиція школи була визначальною для претендентів на неакадемічний сектор. У Франції це були великі школи, які займали елітарне становище в системі освіти.

Південна Корея

Корейська війна тривала до 1953 року. На час перемоги минуло лише 8 років відтоді, як країна звільнилася від 36-річного японського колоніального контролю. 78 % населення були безграмотними, понад третина – не завершувала навіть початкову школу. Освіта не вважалася пріоритетом. І ось у такі часи влада вирішила, що освіта – це майбутнє країни, єдина надія на відновлення та прорив.

Міністр освіти Південної Кореї Дж. Пайк наказав знаходити будь-які безпечні місця і проводити заняття там: в укриттях, на пагорбах, у наметах, у печерах, на кладовищах (бо сподівалися, що там безпечно). Через наполягання Дж. Пайка близько 60 % учнів Кореї повернулися до уроків, а майже дві третини шкіл і коледжів країни знову запрацювали. Це був рекорд, який ще декілька місяців до того здавався неможливим [22].

Школи на відкритому повітрі, школи в сховищах працювали навіть там, де не було підручників: навчалися з реального життя. Обчислювали площу намальованих на землі геометричних фігур, усно вчили іноземну та рідну мову, вчителі по пам'яті переказували літературні твори, проводили біологічні дослідження просто в живій природі. Зосередженість на освіті допомогла змінити країну за одне покоління.

Фінляндія

Фінляндія фактично перевинайшла себе після Другої світової війни і продовжує вдосконалювати свою соціально-економічну систему, а також ті інноваційні практики, які забезпечують її подальший прогрес. На сьогодні вона вважається однією з найбільш освічених та інноваційних країн світу. Упродовж декількох останніх десятиліть розвиток освіти був ключовою ціллю соціальної політики фінів. Як відзначає сучасний фінський дослідник П. Солберг, після Другої світової війни фінське суспільство пережило десятиліття політичної нестабільності та економічних трансформацій, що вплинуло на соціальну політику, а отже, і на освіту [23]. Освіта використовувалася ними саме як інструмент соціально-економічної трансформації, тобто освітня система країни змінювалася залежно від потреб національної економіки – вдосконалення її структури та нарощування потенціалів [24].

Фіни вбачають пряму залежність між добробутом і щастям людини з одного боку, та сформованими освітою знаннями, навичками й світоглядом – з іншого, оскільки «у сучасну епоху добробут націй, як ніколи раніше, залежить від know-how» [25].

Фінляндія відносно швидко (за світовими масштабами) «пройшла шлях від бідної аграрної країни з досить скромним рівнем освіти до сучасного суспільства знань з добре розвиненою освітньою системою» [26].

Японія

Після поразки Японії в Другій світовій війні об'єднані окупаційні сили почали змінювати японські політичні, економічні та соціальні інститути з метою їх демократизації. Метою системи освіти, заснованої на принципі рівних можливостей, було проголошено орієнтацію на світ, пізнання культури та розвиток індивідуальності. Зроблено спробу послабити вкрай жорсткий централізований контроль шляхом створення виборних місцевих освітніх громадських комітетів [27].

У 1947 р., попри складності післявоєнного відновлювального періоду, почали працювати японські заклади освіти, організовані за новою схемою і на основі нової ідеології, запропонованій американцями.

На початку 1950-х рр. стало очевидно, що американська модель освіти не відповідала потребам японського суспільства. Тому японський уряд одразу ж після завершення окупаційного періоду в 1952 р. вніс низку змін у систему освіти з метою «виправити перегини післявоєнної демократизації» [28].

Місцеві виборні освітні комітети трансформувалися в органи, які підпорядковувалися Міністерству освіти, а керівників призначав центральний орган управління. Зміни відбулися і в структурі освіти – організовано п'ятирічні технічні коледжі «котосеммоі Гаккі». Міністерство освіти розробляло навчальні програми для кожного освітнього рівня. У 1958 р. знову було введено навчальний предмет «моральне виховання», зміст якого визначався як «виховання конфуціанських ідеалів єднання з суспільством і співпраці на його користь» [29].

Досвід інших країн (Естонія, Португалія, Швеція, Індія) пропонує використовувати Л. Гриневич, міністерка освіти й науки України 2016–2019 рр. Дослідниця зазначає, що насамперед варто оновити зміст націєтворчих предметів, адже повномасштабне вторгнення росії базується на ідеології заперечення права українців на власну державу і своє існування. Націєтворчі предмети, як-от державна мова й література, історія та географія, а також громадянська освіта мають посідати чільне місце в нашій освітній програмі, адже в національних системах освіти цим предметам приділяють значну увагу [30].

Протягом останніх років українська освіта функціонує в надскладних умовах, спричинених спочатку пандемією COVID-19, а потім широкомасштабною збройною агресією росії проти України. Через війну істотно погіршились умови викладання та здобуття освіти. Згідно з висновками освітян і науковців, це призвело до значних освітніх втрат і поглиблення освітніх розривів у сфері загальної середньої освіти. Таким чином, нагальним завданням сьогодення є якнайшвидша протидія цим тенденціям із подальшим вирівнюванням ситуації й виведенням її в позитивну динаміку.

За результатами дослідження Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО) стверджується, що на сьогодні, на жаль, накопичено лише незначний обсяг об'єктивних «доковідних» даних щодо якості шкільної освіти, які можуть слугувати точкою відліку для дослідження величини освітніх втрат. Наявні результати міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, які є інформативними щодо успішності 15-річних підлітків у галузі читання, математики та природничо-наукових дисциплін, і результати загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти (ЗЗМЯПО), перший цикл якого було проведено також у 2018 р. [31] та який дав змогу отримати зріз про успішність оволодіння здобувачами початкової освіти читацькою й математичною компетентностями. Проте ці дані стосуються лише окремих категорій здобувачів середньої освіти, а отже, є недостатніми. Восени 2022 р. Україні вдалося провести основний етап чергового циклу дослідження PISA. Наразі дані, отримані в циклі PISA-2022, уже опрацьовуються фахівцями УЦОЯО – установи, яку визначено Національним центром PISA в Україні [32].

Оприлюднення Національного звіту за підсумками дослідження заплановано на грудень 2023 року. Поряд із даними PISA-2022 надзвичайну цінність матимуть також дані третього циклу ЗЗМЯПО, який заплановано провести навесні 2024 року.

Значущість цих даних полягає в тому, що вони уможливають виявлення тенденцій в якості початкової освіти за трьома часовими зрізами: 2018 р. – «доковідний» період; 2021 р. – період пандемії COVID-19; 2024 р. – період війни. Наявні на сьогодні результати двох циклів зазначеного моніторингу надають реальні «цифри навчальних втрат», завданих початковій освіті «ковідними» викликами 2020 і 2021 років. За підсумками наступного, третього, циклу вдасться відстежити кумулятивний вплив пандемії та війни на успішність учнівства початкової школи.

У разі такої розбудови держава, а отже й усі інші стейкхолдери, матимуть щорічні об'єктивні дані за всією популяцією учнів на ключових етапах здобуття загальної середньої освіти. Такі дані уможливають якнайкраще відстеження змін і тенденцій у якості загальної середньої освіти, вибір оптимальних шляхів надолуження освітніх втрат (програми тьюторства й додаткових компенсаційних занять; перегляд і адаптація освітніх програм, розроблення експрес-курсів; створення додаткового цифрового контенту та діагностичного інструментарію для виявлення прогалин із певних навчальних тем; розвиток ресурсного потенціалу Всеукраїнської школи онлайн; методична підготовка вчителів до роботи з учнями, які мають значні навчальні прогалини в розвитку компетентностей, тощо) [33].

Отже, вплив збройних конфліктів на освіту [34] породжує цілу низку гуманітарних і соціальних проблем, завдаючи шкоди учням, студентам та педагогічним працівникам, позбавляє величезну кількість дітей і студентів їхнього

права на освіту, руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє, надії та прагнення цілих поколінь.

2. Стратегії відновлення освіти в постконфліктних регіонах

2.1. Аналіз стратегій, які були застосовані для відновлення освіти зокрема інфраструктурні, навчально-методичні та політичні аспекти

У своїх публічних заявах Прем'єр-міністр Денис Шмигаль підкреслює, що одним із символів незламності українців має стати швидке відновлення та реалізація проєктів за чітко визначеними пріоритетами [35]. Він зауважує, що для швидкої та ефективної реалізації вищезазначених проєктів уряд створив Державне агентство відновлення, яке буде координувати процеси відбудови. Агентство визначило п'ять ключових пріоритетів швидкого відновлення на цей рік: енергетика, гуманітарне розмінування, житло, критична і соціальна інфраструктура, розвиток приватного сектору [36; 37].

У липні 2022 р. Національна рада з відновлення України від наслідків війни представила Проєкт Плану відновлення України разом із Матеріалами робочої групи «Освіта і наука» [38].

У Проєкті Плану відновлення України представлено ключові виклики, які стоять перед освітою та наукою в період повоєнного відновлення: інфраструктурні виклики; виклики кадрового забезпечення; виклики змісту та контенту; виклики фінансування. Цей документ представляє також національні топ-проєкти «Освіта і наука» 2032, який складається з наступних блоків: тотальна цифровізація – єдина база освітніх даних; позбавлення освітян паперової роботи; актуальна інформація про освіту в Україні для держави; система освітніх вимірювань та прогнозування; Evidence-based policymaking; Edid – електронний освітній паспорт; інформація про всю освіту людини в смартфоні; твій освітній LinkedIn з верифікованою інформацією; Sun – school for the Ukrainian Nation; Державна дистанційна школа в форматі Uber.

Зупинимось більш детально на цих блоках.

1. Тотальна цифровізація – єдина база освітніх даних. Тотальна цифровізація освіти відкриває широкі можливості для збору, аналізу та використання даних в освітніх процесах.

2. Позбавлення освітян паперової роботи. Позбавлення освітян паперової роботи є важливим кроком у напрямку модернізації та оптимізації освітнього процесу.

3. Актуальна інформація про освіту в Україні для держави. Збір та аналіз актуальної інформації про стан освіти в Україні є ключовим елементом для

ефективного прийняття управлінських рішень та розробки стратегій відновлення освіти.

4. Система освітніх вимірювань і прогнозування. Розвиток системи освітніх вимірювань та прогнозування є ключовим елементом успішного відновлення освіти в умовах війни.

5. Evidence-based policymaking. Evidence-based policymaking – це підхід до прийняття рішень, який ґрунтується на наукових доказах та емпіричних дослідженнях.

6. Edid – електронний освітній паспорт. Edid – це інноваційний електронний інструмент, який зберігає та надає доступ до освітньої інформації про кожного учня, містить дані про навчання, досягнення, потреби та інші аспекти особистого розвитку учня.

7. Інформація про всю освіту людини в смартфоні. Це означає, що кожна людина може мати доступ до свого освітнього портфолію, яке містить інформацію про освітні досягнення, сертифікати, рекомендації та інші дані, необхідні для успішного професійного розвитку та кар'єри.

8. Твій освітній LinkedIn з верифікованою інформацією. Перехід до концепції «Твого освітнього LinkedIn» означає створення цифрової платформи, яка дає змогу зберігати та обмінюватися освітньою інформацією з верифікованими даними.

9. Sun – school for the Ukrainian nation. Це інноваційна освітня програма, що спрямована на забезпечення доступу до якісної освіти для всіх верств населення України.

10. Державна дистанційна школа в форматі Uber. Ця програма передбачає створення цифрової платформи, яка дозволяє здійснювати навчання дистанційно за допомогою мобільних пристроїв. Шляхом залучення відомих вчителів та експертів «Державна дистанційна школа в форматі Uber» надає якісні освітні послуги за доступною ціною, що сприяє підвищенню доступності освіти та покращенню її якості для всіх громадян.

Представимо стратегії та підходи, які були застосовані для відновлення освіти, враховуючи інфраструктурні, навчально-методичні, та політичні аспекти.

Публікація Світового банку є результатом дослідження військових конфліктів (кейсів), які відбулися у 12 країнах Азії, Африки, Європи, Латинської Америки. У ній звернено увагу на тісний зв'язок між освітою та конфліктом [39]: «Школи майже завжди є співучасниками конфлікту. Вони відтворюють навички, цінності, погляди та соціальні відносини домінантних суспільних груп; відповідно, вони зазвичай є фактором, що спричиняє конфлікт (Schools are almost always complicit in conflict. They reproduce the skills, values, attitudes, and social relations of dominant groups in society; accordingly, they are usually a contributory factor in conflict)» [40].

Автори публікації зазначають: «Головним повідомленням цієї книги є те, що освіта відіграє ключову роль як у запобіганні конфліктам, так і у відбудові розколотих постконфліктних суспільств (The central message of this book is that education has a key role in both preventing conflict and rebuilding fractured postconflict societies)» [40]; а також «Кожна освітня система має потенціал або погіршити умови, які призводять до жорстоких конфліктів, або вилікувати їх (Every education system has the potential to either aggravate the conditions that lead to violent conflict or to heal them)» [40]. Отже, освіта має бути пріоритетним напрямом відродження. Разом із тим, відбудова має супроводжуватися реформуванням, інакше існує ризик повторити помилки, які знову зможуть спричинити конфлікт. Дослідники Є. Балджи, І. Власова, С. Калашнікова, В. Ковтунець, О. Литовченко, О. Оржель, В. Рябченко, К. Трима, Л. Червона, Н. Шофолова вважають, що країни, які виходять із конфлікту, стикаються з подвійним викликом: необхідністю відновити та водночас реформувати систему освіти.

Науковці Х. Н. Фейєр, А.-К. Хорнідж, К. Шеттер вивчають потенціал і можливості вищої освіти в розбудові миру (peacebuilding) у повоєнних, постконфліктних суспільствах. Вища освіта безпосередньо пов'язана з формуванням візії майбутнього – ніші, яка часто є предметом суперечок або просто відсутня. ЗВО є простором, де генеруються нові знання, формується, ставиться під сумнів або спростовується політичний дискурс [41].

На прикладі Університету Джафни (University of Jaffna, Шрі-Ланка) І. Расел [42] аналізує можливості та обмеження університетів бути каталізаторами повоєнного відновлення та розбудови миру. Втрати, яких зазнають університети, стосуються не лише людського капіталу (втрати кваліфікованого персоналу, «відтік мізків»).

Один із важливих висновків цього дослідження: можливість університету зробити внесок у повоєнне відновлення та розбудову миру залежить як від спроможності самого університету (наявності необхідних кваліфікацій і компетентностей в академічного персоналу, керівництва університету), так і від зовнішнього контексту, зокрема державного регулювання, яке сприяє чи стримує розвиток і відновлення власне університету та його внесок у відбудову територій, відновлення довкілля, розбудову миру [39].

У докторській дисертації С. Мілтона [43] зазначено, що на етапі відбудови миру важливими є: освіта для сприяння миру та запобігання конфліктів (peace and conflict education); початок національного діалогу про перехід від конфлікту до мирного життя; обговорення цінностей та ідей, на які спиратимуться трансформаційні процеси. Також С. Мілтон спирається на С. Бараката, який вважає, що відправною точкою в оцінюванні спроможності до відновлення та відбудови

миру є наявність витривалості (resilience) та здатності до виживання (survival abilities) у суспільства, яке пережило травму та тяготи жорстокого конфлікту.

Автори С. Баракат і С. Мілтон [44] пропонують такі заходи захисту закладів вищої освіти (які були рекомендовані до впровадження на Близькому Сході):

- 1) визнання стійкості освітніх інституцій (recognition of resilience);
- 2) посилення правових стандартів захисту (strengthening legal standards of protection);
- 3) поліпшення переговорів із державними та недержавними озброєними угрупованнями (improving negotiations with state and non-state armed actors);
- 4) утворення міжнародних структур для моніторингу, звітування та солідарності (creating an international architecture for monitoring, reporting, and solidarity);
- 5) удосконалення матеріальних засобів захисту (improving the physical means of protection);
- 6) посилення соціального згуртування завдяки вищій освіті (fostering social cohesion through higher education);
- 7) перехід до посиленого регіонального підходу (shifting to a more regional approach) [39].

Науковці Є. Балджи, І. Власова, С. Калашнікова, В. Ковтунець, О. Литовченко, О. Оржель, В. Рябченко, К. Трима, Л. Червона, Н. Шофолова вважають, що постконфліктне, повоєнне відновлення є дослідженою темою, оскільки війни і конфлікти є поширеним явищем, та надає можливість дійти таких висновків [39].

1. Повоєнне відновлення як складний, багатосторонній і тривалий процес, що відбувається за участі багатьох суб'єктів, до яких також належать освітні заклади [39].

2. Декілька інших причин обумовлюють активну участь закладів освіти в процесах відновлення:

– *економічні*: необхідність наповнити ринок праці вітчизняними фахівцями із навичками та вміннями, необхідними для нового економічного укладу, економіки знань, а також готовими відповідати на виклики повоєнного відновлення, піднімати конкурентоспроможність держави, бути лідерами, підприємцями, новаторами;

– *соціальні*: університети та інші заклади освіти мають стати альтернативою армії після демобілізації та демілітаризації; показати комбатантам, особливо молоді, розмаїття можливостей для особистісного розвитку і зростання та надати необхідні знання, вміння, навички для забезпечення успішного майбутнього;

– *гуманітарні*: чимало військових закінчить службу із фізичними та психологічними травмами, через що вони не матимуть змоги повернутися до попередньої професії чи способу життя. Їх соціалізація та інтеграція будуть

пов'язані з реабілітацією, отриманням допомоги й підтримки, які разом з освітою можна отримати в університетах та інших закладах освіти [39];

– *державницькі*: університети та інші заклади освіти є майданчиками для підготовки й гуртування національних еліт, формування національної ідентичності, продукування ідей і поглядів на майбутнє, їх поширення та апробації через академічний і публічний дискурси.

Директор із питань освіти в Організації економічного співробітництва та розвитку А. Шляйхер досліджував освітню ситуацію в країнах, що зазнали природних катаклізмів і воєн. Він запропонував власне бачення стратегії для урядів і надав такі поради [45]:

– сформуванню нового бачення освітнього процесу, а тоді надолужувати прогалини;

– паралельно з навчанням передбачити емоційну підтримку;

– використовувати цифрові технології;

– використати програми наставництва, які довели свою ефективність у світі;

– зробити все, щоб не залишати дітей на повторний рік.

За прикладом програм академічного тьюторингу Іспанії, Італії та Британії в Україні спільно з Громадською організацією «Навчай для України» та Світовим банком успішно реалізується масштабний проєкт «Освітній суп», який розпочався у квітні 2022 року. Він передбачає безкоштовні онлайн-заняття зі шкільної програми у форматі академічного тьюторингу для учнів 5–10-х класів з української мови, математики та історії України. Цей проєкт є першим і поки що єдиним, який спрямований на компенсацію освітніх втрат. Він охопив уже 7 тис. дітей і 500 вчителів, які здобули тьюторські компетентності. Попередні результати проєкту засвідчили, що шість тижнів занять з тьютором дорівнюють трьом місяцям додаткового навчання з кожного предмета [1].

Проаналізувавши стратегії, які застосовуються для відновлення освіти різних країн, враховуючи інфраструктурні, навчально-методичні, та політичні аспекти, маємо на меті представити роль урядів і міжнародної спільноти в контексті досвіду відновлення освіти на постконфліктних територіях.

2.2. Роль урядів та міжнародної спільноти

Міжнародні організації представляють широкий спектр завдань, які вони мають виконувати в рамках міжнародних відносин. За ними закріплені певні функції, ролі та місця в структурі політичної системи. У зв'язку з відсутністю норми міжнародного права та зазначеними факторами процес визначити це явище нелегко. Одне залишається незмінним, а саме те, що поряд із державами

найважливішу групу учасників міжнародних відносин становлять міжнародні організації [46].

Міжнародні організації є формою співробітництва між суверенними державами, які таким чином розвивають політичне, економічне, соціальне та культурне співробітництво. Це підкреслює не лише їх політичний, а й соціальний характер. Так, Р. Лось також подає визначення в дещо ширшому значенні, яке показує міжнародні організації як: організації, членами яких є суб'єкти міжнародних відносин. Це цілеспрямовані об'єднання учасників міжнародних відносин створені на підставі укладеної між ними угоди, оснащені постійними органами [47].

Однак буває, що міжнародні організації не створюються і не функціонують виключно за міжнародними угодами. Вони створюються резолюціями, фактично прийнятими членами [48]. Наприклад, НАТО, яке не згадується у Вашингтонському договорі і є значною частиною його структури, було створено згідно з неодноразово зміненими рішеннями Північноатлантичної ради. ОБСЄ є організацією, яка розвинулася з міжнародної конференції насамперед на основі рішень глав держав і урядів.

Окрім урядових організацій дедалі більшу роль у структурі міжнародної системи почали відігравати неурядові організації. У другій половині ХХ ст. вони стали постійною частиною міжнародної системи як невідомий раніше елемент – наднаціональні організації.

Міжнародні організації, незалежно від того, чи сприймаються вони як політико-правові особи (урядові та неурядові), як політичні (транснаціональні), чи навіть як аполітичні, є важливим елементом міжнародної системи, впливаючи на держави в багатьох напрямках (на їх зовнішню і внутрішню політику). Однак в епоху такого швидко мінливого середовища від них вимагається адаптувати завдання та інструменти для їх виконання до постійно зростаючих потреб.

Представники ЮНІСЕФ неодноразово заявляли, що під час війни в Україні перервали навчання понад 5 млн хлопчиків і дівчаток. У зв'язку з цим було започатковано та представлено унікальну платформу для батьків і вчителів «Спільно до навчання» [49], що була створена «Освіторією» в партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та за підтримки Міністерства освіти і науки України. Зазначена платформа дає відповіді на найпоширеніші запитання стосовно навчання в Україні та за кордоном під час воєнного стану, надає інформацію про можливості та допомогу, а також пропонує експертні матеріали від «Освіторія Медіа».

Регіональний директор ЮНІСЕФ у Європі та Центральній Азії А. Хан попереджає, що відмова від школи може мати наслідки на все життя. Він стверджує, що немає варіанту просто відкласти навчання дітей і повернутися до

нього після вирішення інших пріоритетів, не ризикуючи майбутнім цілого покоління [50].

ЮНІСЕФ також заявляє, що за останні 18 років щонайменше 105 тис. дітей було завербовано або експлуатовано збройними силами або різними збройними групами. Окрім того, понад 32,5 тис. дітей було викрадено і понад 16 тис. дітей стали жертвами сексуального насильства. ООН також зафіксувала понад 16 тис. нападів на школи та лікарні [51].

У 2023 році агентство ООН змогло допомогти майже 12,5 тисячам дітей, які були учасниками збройних сил або озброєних груп, з їх реінтеграцією та іншими заходами для їх захисту.

Президент України Володимир Зеленський зазначає, що з початку загарбницької війни росії було вбито щонайменше 485 дітей. Це стосується лише постраждалих, дані про яких офіційно зафіксовані, як він зазначив у своєму щоденному відеозверненні. Насправді цифра набагато більша. Також Володимир Зеленський згадує про понад 19,5 тис. українських дітей, які були депортовані з окупованих територій до росії, а додому наразі вдалося повернути лише близько 370 маленьких українців.

Через повідомлення про депортацію українських дітей Міжнародний кримінальний суд у Гаазі в середині березня 2023 року видав ордери на арешт президента росії В. Путіна та уповноваженого з прав дитини рф М. Львів-Белової, які були звинувачені у військових злочинах [51].

У березні 2024 р. ЮНІСЕФ організовує виставку «Ательє мрій». Виставка про стійкість дітей під час війни. Діти з усієї України покажуть силу та стійкість через творчість, представляючи свої роботи. Гаслом виставки є «Виставка про дітей, творчість та волю до життя під час війни» (https://www.facebook.com/UNICEFUkraine/?locale=uk_UA).

Ще 29 жовтня 2021 р. Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 2601 (2021) [52], яка рішуче засуджує напади на школи, дітей і вчителів і фактично чи не вперше зосереджена безпосередньо на зв'язку між освітою та миром і безпекою. Звісно, ми є свідками того, що рішуче засудження Радою Безпеки ООН нападів, а також загрози нападів, які суперечать міжнародному гуманітарному праву, проти шкіл і цивільних осіб, пов'язаних зі школами, включаючи дітей і вчителів, і заклики до негайного припинення таких нападів, утримання від дій, які перешкоджають доступу до освіти, на думку Л. Олійник, є неефективними, якщо йдеться про російську федерацію [34].

Наприкінці червня 2022 р. Міністерство освіти та науки України опублікувало лист «Про підготовку до початку та особливості організації освітнього простору в 2022/23 навчальному році» [53], де визначалося, що найбільш пріоритетним напрямом у діяльності закладів освіти – гарантування безпечних умов навчання та

праці для всіх учасників освітнього процесу з урахуванням досвіду роботи закладів освіти в умовах воєнного часу, а також – забезпечення якості освіти, яка буде впливати на перспективи добробуту нинішніх здобувачів освіти, їх родин, громад і країни загалом упродовж десятиліть.

Заслуговує уваги й документ під назвою «Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів», який запропонувала Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (ГСРЕА). ГСРЕА – це міжвідомча коаліція, що створена 2010 р. організаціями, які працюють у галузі освіти в умовах надзвичайних ситуацій та на постраждалих від конфліктів територіях. Організації, що входять до складу ГСРЕА, зосереджують діяльність на питаннях вищої освіти, міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини на міжнародному рівні, і яких непокоять постійні напади на освітні установи, учнів, студентів і вчителів у країнах, що потерпали від збройних конфліктів та нестабільності.

Інструментарій ґрунтується на вказівках із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів та пропонує низку практичних засобів, зокрема навчальних посібників, інструкцій та пам'яток для національних міністерств оборони, військових інструкторів, офіцерів і солдат та відповідних представників у недержавних збройних формуваннях, які задіяні у плануванні та проведенні воєнних операцій [54].

Отже, узагальнюючи огляд вищезазначених стратегій відновлення освіти на постконфліктних територіях, ми можемо зазначити, що під час їх реалізації важливим моментом є зміна відносин між державою та системою освіти на перетині розбіжних бачень і планів місцевих органів влади та міжнародних організацій. На підтвердження цієї тези ми знаходимо достатню кількість досліджень [55–57], які проводилися під час реалізації цих стратегій, досліджень виникнення непорозуміння та іноді супротиву національних систем освіти на місцевому рівні під час розробки та впровадження реформ, які несуть ідеали інклюзивного багатонаціонального державного устрою.

Зокрема дослідники [58] виокремлюють три основні елементи підходу непримусового, ліберального міжнародного втручання до реконструкцій і поновлення системи освіти в постконфліктній країні: потреба в довірі національних лідерів до ліберальних ідей толерантності до різноманітності та ненасильницького вирішення конфліктів; спосіб вирішення дилем безпеки полягає в конструюванні політичних інститутів, що обмежуватимуть можливості держави в застосуванні сили або примусу до своїх громадян; якщо домінантні групи постконфліктних територій сигналізують про надійну відданість ліберальним нормам і практикам, то потенційно вразливі групи можуть мати впевненість у своїй майбутній безпеці, навіть за відсутності зовнішніх силових гарантій.

Узагальнюючи аналіз наукової літератури можемо виокремити загальні етапи розробки стратегій відновлення системи освіти на постконфліктних територіях. Наведемо деякі з них нижче.

1. Аналіз ситуації – перший етап, який передбачає оцінку поточного стану освітньої системи на постконфліктній території. Він передбачає аналіз пошкоджень інфраструктури, визначення потреб здобувачів освіти та педагогічного персоналу, оцінку доступу до освіти та інших факторів, що впливають на освітні можливості населення.

2. Формулювання цілей і пріоритетів. На цьому етапі визначаються ключові цілі та пріоритети відновлення освітньої системи. Це може передбачати відновлення шкіл та університетів, забезпечення доступу до освіти для всіх груп населення, підтримку педагогічного та науково-педагогічного персоналу тощо.

3. Розробка стратегій. На цьому етапі розробляються конкретні стратегії та плани дій для досягнення визначених цілей. Це може включати стратегії забезпечення безпеки в освітніх установах, програми реконструкції інфраструктури, заходи з підтримки вчителів та учнів тощо.

4. Впровадження та моніторинг – етап реалізації стратегії на практиці. На цьому етапі здійснюється впровадження програм і проєктів, проводиться моніторинг їхньої ефективності та коригування стратегій відповідно до потреб та змін у ситуації на місцях.

5. Оцінка та адаптація. На цьому етапі здійснюється оцінка результатів відновлення освітньої системи, виявлення досягнень і проблем. На основі отриманих даних розробляються подальші стратегії та програми (а також коригуються вже наявні) для оптимізації результатів.

Сама ж структура розробленої стратегії може варіюватися залежно від конкретної ситуації, але зазвичай вона передбачає такі основні складові.

1. Вступ – визначення контексту конфлікту; опис проблем і викликів, що виникають у результаті конфлікту; обґрунтування потреби в стратегії відновлення освіти.

2. Аналіз ситуації – оцінка поточного стану освітньої системи на постконфліктній території, що передбачає аналіз таких аспектів, як пошкодження інфраструктури, доступ до освіти, стан педагогічного персоналу, потреби учнів тощо.

3. Визначення цілей і пріоритетів – формулювання основних цілей і завдань стратегії відновлення освіти; встановлення пріоритетів для досягнення цих цілей.

4. Розробка стратегій і заходів – розробка конкретних стратегій та програм дій для відновлення освітньої системи, включаючи програми реконструкції інфраструктури, підтримки вчителів, забезпечення доступу до освіти тощо.

5. Впровадження та моніторинг – реалізація стратегій і програм; проведення моніторингу їхньої ефективності та вчасне коригування з метою досягнення поставлених цілей.

6. Оцінка та ревізія – оцінка результатів впровадження стратегії відновлення освіти; аналіз досягнень і проблем, вжиття заходів для виправлення недоліків та покращення стратегії на майбутнє.

7. Завершення та утримання досягнень – заключний етап, що передбачає завершення програми відновлення освіти та збереження досягнутого прогресу через розвиток стійких освітніх систем та установа механізмів підтримки.

Можемо зазначити, що в науковій літературі висвітлюються різноманітні стратегії відновлення освіти в постконфліктних територіях. Узагальнимо деякі з них.

1. Мобілізація ресурсів. Стратегія передбачає залучення як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів для відновлення освітніх систем у постконфліктних областях. Це може передбачати фінансову підтримку, технічну допомогу та експертний обмін.

2. Гарантування безпеки. Ця стратегія відіграє важливу роль у відновленні освіти в постконфліктних зонах. Це означає створення безпечного середовища для учнів, вчителів та інших освітніх працівників.

3. Реінтеграція. Зазначена стратегія спрямована на включення у систему освіти таких втрачених груп, як діти-сироти, внутрішньо переміщені особи та інші вразливі категорії. Це може включати програми підтримки для адаптації та соціальної реінтеграції.

4. Реконструкція інфраструктури. Відновлення освітньої інфраструктури (школи, коледжі та університети) є важливою складовою стратегії відновлення освіти. Це може передбачати ремонт будівель, постачання необхідного обладнання та матеріалів.

5. Підтримка педагогічного та науково-педагогічного персоналу. Забезпечення підтримки вчителів і педагогічного персоналу, включаючи навчання, професійний розвиток та психологічну підтримку, є важливою складовою стратегії відновлення освіти в постконфліктних ситуаціях.

Зазначені узагальнені стратегії часто розглядають у контексті конкретних умов конфлікту та потреб постраждалих спільнот і поєднуються між собою.

3. Ключові принципи успішного відновлення освіти

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну внесло свої корективи в освітній процес і створило безліч питань. Відповіді на всі ці запитання треба шукати вже зараз.

На форумі «Освіта Дивосвіту» 30 вересня 2023 р. Ю. Найдич, керівниця Школи освітніх управлінців у Kyiv-Mohyla Business School [59], зазначила, що все починається з освіти та наголосила, що освіта – плацдарм для нашого суспільства. Освітянка пропонує такі принципи успішного відновлення освіти в Україні:

- комунікація та залученість усіх в освітній процес;
- діти – повноцінні учасники цього процесу;
- важливість підтримки спільноти;
- мотивування та залучення професіоналів в освіту;
- освіта як навчання, так передача ідентичності;
- національне виховання;
- «Soft is hard» (Ю. Найдич: «Soft» частина – це насамперед про виховання, формування особистості, культивування якихось чеснот, творчість, а «hard» частина – про знання, вміння, навички тощо»);
- наш капітал – відносини та довіра;
- безпечний освітній простір.

На думку В. Бахрушина, відновлення України ставить зовсім інші цілі та завдання перед освітою та наукою. І це дає шанс на, можливо, обмежені, але суттєві швидкі позитивні зміни. Для цього потрібно, щоб і пропозиції стосовно відновлення освіти й науки, і пропозиції з інших напрямів передбачали плідну взаємодію галузей і враховували істотний вплив розвитку освіти та науки на досягнення цілей із відновлення та розбудови/розвитку інфраструктури, економіки та фінансової сфери, сфери безпеки та оборони, енергетичної безпеки, охорони здоров'я, державного управління тощо [60].

Водночас є більш-менш очевидні рішення, які варто реалізовувати в контексті відновлення. Зокрема це стосується:

- концентрації ресурсів середньої освіти через пріоритетний розвиток опорних шкіл;
- реалізації передбаченого законами України «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту» розмежування закладів початкової, базової та профільної середньої освіти;
- диференціації закладів вищої освіти за типами, наприклад, великі дослідницькі університети, університети прикладних наук і вищі школи (як це зроблено в багатьох європейських країнах), а також узгодження вимог щодо закладів із їхніми типами;
- використання потенціалу різних форм здобуття освіти, зокрема дуальної та мережевої (реалізація освітньої програми декількома закладами освіти);
- перегляду системи оплати праці, що має не лише забезпечувати високий соціальний статус працівників освіти та науки, а й враховувати їхній внесок у досягнення загальних результатів діяльності закладів освіти й наукових установ.

Вивчивши світовий досвід щодо подолання освітніх втрат і відновлення освіти в постконфліктний період та врахувавши методичні рекомендації Робочої групи «Освіті і наука» [61] пропонуємо розглянути такі принципи успішного відновлення освіти в поствоєнний період:

- інтеграція, інклюзивність, рівний доступ до освіти;
- психологічна підтримка учнів і вчителів;
- важливість громадської участі та місцевого самоврядування;
- доступний та якісний освітній цифровий контент;
- тотальна комп'ютеризація;
- функціонування цілісної системи оцінювання якості освіти;
- автоматизація процесів і послуг;
- підвищення кваліфікації шкільних педагогів, що об'єднує якісні пропозиції освіти від державного, приватного та громадського сектору на національному та міжнародному рівнях;
- ефективна мережа закладів загальної середньої освіти;
- прозора і адекватна система оплати праці, яка мотивує педагогічних працівників до професійного розвитку;
- оновленні змісту освіти через військовий контекст;
- доступ до якісної освіти;
- синхронізація з вимогами європейського простору освіти;
- державно-приватне партнерство у сфері загальної середньої освіти.

Відновлення освіти на постконфліктних територіях є складним і багатогранним завданням, що вимагає застосування різних підходів і стратегій. Узагальнюючи наукові дослідження та публікації можна виокремити декілька ключових принципів успішного відновлення освіти в цих умовах, які наведено нижче.

1. Конфліктно-чутливе планування, яке передбачає врахування в освітніх програмах і політиках специфіку конфлікту та його вплив на громади. Це передбачає аналіз причин конфлікту, його динаміки та наслідків для освітньої системи. Планування має бути гнучким, щоб адаптуватися до змінних умов і мінімізувати ризики нових конфліктів [62].

2. Інклюзивність і справедливість. Принцип забезпечення доступу до освіти для всіх дітей, з урахуванням найбільш уразливих груп, зокрема дівчат, дітей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб. Це передбачає створення безпечних навчальних середовищ, де враховуються потреби всіх учнів, незалежно від їх соціального, економічного чи етнічного походження [63].

3. Психосоціальна підтримка. Війна і конфлікти залишають глибокі психологічні травми у дітей. Важливо інтегрувати психосоціальну підтримку в

освітні програми, щоб допомогти дітям подолати травми та створити сприятливе середовище для навчання [64].

4. Залучення громади. Активне залучення місцевих громад у процес відновлення освіти сприяє кращому розумінню їхніх потреб і підвищує рівень довіри до освітніх установ. Громадські організації, батьки та інші зацікавлені сторони мають брати участь у плануванні та реалізації освітніх програм [62].

5. Підготовка та підтримка вчителів. Учителі є ключовими фігурами в процесі відновлення освіти. Необхідно забезпечити їх належну підготовку, професійний розвиток і психологічну підтримку. Також важливо створити умови для їх безпеки і забезпечити гідну оплату праці [63].

6. Гнучкі освітні моделі. Використання різних форм навчання (наприклад, неформальна освіта, дистанційне навчання та інноваційні підходи) дає змогу забезпечити безперервність навчання навіть у складних умовах. Це допомагає адаптувати освітню систему до реалій постконфліктних територій [64].

7. Інтеграція миротворчої освіти. Важливо включати елементи миротворчої освіти в навчальні програми, щоб сприяти розвитку культури миру та взаєморозуміння. Це допомагає запобігати новим конфліктам і сприяє сталому розвитку громад [63].

8. Міжнародна підтримка та співпраця. Відновлення освіти в постконфліктних зонах вимагає значних ресурсів, які часто перевищують можливості окремих держав. З огляду на це, необхідною постає підтримка міжнародних організацій, донорів та інших країн. Співпраця на глобальному рівні сприяє мобілізації ресурсів і обміну кращими практиками [62].

Зазначені принципи можуть слугувати основою для розробки ефективних стратегій і програм, спрямованих на відновлення освіти на постконфліктних територіях, забезпечуючи сталість і якість освітнього процесу.

4. Інновації та технології в освіті

Інноваційні технології дають змогу забезпечити доступ до якісної освіти в умовах, де традиційні школи були зруйновані або недоступні.

Аналізуючи міжнародний досвід впровадження інновацій в умовах триваючого збройного конфлікту [65-67], ми можемо виокремити ключові тези, які забезпечують успішність впровадження інновацій саме в умовах війни.

1. Необхідність використання загальної тенденції та зростання інтересу до інновацій як процесу.

2. Інновації часто зупиняються на стадії пілотних проєктів і не досягають масштабування через інституційні бар'єри та відсутність належної підтримки. Тому серед основних викликів є необхідність покращення доказової бази для

підтвердження ефективності нових підходів і продуктів, а також подолання перешкод, пов'язаних з політикою та структурою гуманітарної системи.

3. Необхідність професіонального використання технологій. Використання інформаційно-комунікаційних технологій має супроводжуватися чіткими етичними та технічними доктринами [68–70].

4. В умовах війни ефективним є використання технологій для моніторингу надання допомоги в небезпечних зонах, що може значно підвищити прозорість та ефективність гуманітарних операцій. Це включає використання дронів, супутникових знімків та інших віддалених технологій для оцінки ситуації та прийняття рішень.

5. Корисним також є проведення симуляційних візитів для оцінки ситуації в небезпечних місцях, що допомагає збирати необхідні дані без ризику для життя працівників. Це передбачає використання віртуальних середовищ для навчання та планування операцій.

6. Використання робототехніки в гуманітарних операціях відкриває нові можливості для забезпечення безпеки та ефективності. Роботи можуть виконувати завдання в небезпечних зонах, мінімізуючи ризик для людей.

7. Технологія 3D-друку надає можливість швидко та економічно виготовляти необхідні матеріали безпосередньо на місці операцій. Це значно скорочує час доставки та витрати на логістику.

8. Важливо залучати місцеві спільноти до процесу інновацій, оскільки вони мають глибоке розуміння місцевих потреб та умов. Це може сприяти розробці більш ефективних і відповідних рішень.

З урахуванням викликів освіти сьогодення в Україні та з метою проектування креативного середовища закладу освіти в цифровому просторі узагальнимо використання деяких методик і мобільних додатків: Методика Web-квест, Digital Twins, Post-сесія, The World Cafe, Техніка Волта Діснея, мобільні едукативні додатки та освітні платформи.

Методика Web-квест (від англ. *web* – всесвітнє павутиння, *quest* – пошук, пошуки пригод) – це тип заняття, що орієнтований на запит інформації здобувачами освіти через інтернет. Такі запити можуть бути створені за допомогою різних програм, включаючи простий документ для обробки тексту або покликання на вебсайти [71].

Digital Twin – технологія цифрових близнюків (DT-технологія) [72]. Концепція Digital Twin полягає в зближенні фізичного та віртуального світів, де кожен об'єкт отримує своє динамічне цифрове представлення (відбиток). Інструментарій DT включає такі потужні складники, як великі дані, інтернет речей, машинне навчання та штучний інтелект, які переважно використовуються в промисловості. Широкий доступ і використання означеного інструментарію

зробили DT більш рентабельними та доступними для ділового світу загалом і, на нашу думку, для освітньої галузі зокрема [73].

Методика «Post-cesія» – це стендова презентація на конференції / занятті з академічною чи професійною спрямованістю; презентація дослідницької інформації у формі паперового / цифрового постера, який можуть переглядати учасники конференції / заняття [74].

Методика «Світове кафе» (The World Cafe) – це метод, що дає змогу організувати живе обговорення з використанням цифрових технологій, що сфокусовано на неформальну дискусію. Зазначена методика є цінним помічником, коли необхідно в групі людей зібрати інформацію, провести обмін знаннями, досвідом, вільно поділитися ідеями та думкою, почути, що думають інші щодо актуальних для спільноти питань. Методика The World Cafe дає змогу залучити до розмови кожного учасника, створюючи комфортну атмосферу відкритості, невимушеності та психологічної безпеки [75].

Методика Волта Діснея – це методика творчості, яка проводиться у формі рольової гри, у якій учасники розглядають поставлену задачу з трьох точок зору: творчої, реалістичної та критичної. Автором методики є Роберт Б. Ділтс, а названа вона на честь американського мультиплікатора Волта Діснея [76].

Мобільний додаток GeoGebra – вільно поширюване динамічне геометричне середовище, яке надає можливість створювати «живі креслення» в процесі викладання дисциплін математичного циклу.

«Всеукраїнська школа онлайн» – платформа для дистанційного та змішаного навчання, що містить відеоуроки, тести та матеріали для самостійної роботи з 18 основних предметів: українська література, українська мова, біологія, біологія та екологія, географія, всесвітня історія, історія України, математика, алгебра, алгебра і початки аналізу, геометрія, мистецтво, основи правознавства, природознавство, фізика, хімія, англійська мова та зарубіжна література (<https://uied.org.ua/vseukrayinska-shkola-onlajn/>).

AR_Book – технологічна система організації освіти для шкіл, учителів та учнів. У застосунку зібрано лабораторні роботи з фізики, хімії, біології тощо. Робота застосунку спрямована на краще засвоєння матеріалу, що вивчається. Усі представлені в застосунку експерименти розроблено за допомогою технології доповненої реальності (AR). (<https://arbook.info/>).

Книга-мандрівка. Україна – відеоконтент, побудований у стилі мультсеріалу, який заснований на реальних подіях. Прекрасний варіант ознайомлення з історією України

(<https://www.youtube.com/c/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0>).

Віртуальна школа – навчальні відеоуроки для школярів українською мовою. Канал буде корисний для дітей, батьків і вчителів. Відеоролики можна використовувати як додатковий матеріал для навчання (<https://youtube.com/c/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0>).

Мобільний додаток FunEasyLearn – безкоштовний додаток, у якому уроки виконуються в ігровій формі. Тут є фонетичні транскрипції та записи вимов носіями мови. Всього зібрано близько 15 тис. слів і виразів, що розподілені за тематикою (<https://www.funeasylearn.com/>).

Мобільний додаток Хімічні елементи (головоломки) – містить опис хімічних елементів і дозволяє гейміфікувати навчальний процес (https://play.google.com/store/apps/details?id=com.do_apps.catalog_30&hl=uk&gl=US).

Для досягнення ключової мети спеціалізованої освіти наукового спрямування педагоги практики та науковці виділяють такі основні моделі реалізації едукативного процесу, зокрема: модель Edyty Gruszczyk – Kolczyńskiej, модель Weroniki Sherborne, модель Paula Dennisona (Kinezyjologia Edukacyjna), Pedagogika Zabawy, Drama, модель Carla Orffa, модель Rudolfa Labana, модель Kniessów, модель Dobrego Startu M. Bogdanowicz, модель Doroty Dziamskiej та методика казкотерапії.

Модель Edyty Gruszczyk – Kolczyńskiej. Математична освіта за E. Gruszczyk – Kolczyńska сприяє стимулюванню математичних здібностей у здобувачів освіти, а також добре мотивує їх до вивчення математики. Залежно від вікової групи, учні мають можливість діяти самостійно або під керівництвом учителя під час дидактичних занять. В едукативній діяльності можливо використовувати такі дидактичні засоби: числове доміно, палички, klocki Dienes (сукупність блоків – геометричних фігур, що відрізняються кольором, товщиною, розміром), годинник, настільні ігри, цифрові та картинні пазли, будівельні блоки, блоки-пазли від найбільшого до найменшого.

Модель Kniessów. Ця модель полягає в постійному пошуку нових форм і видів руху шляхом експериментування з руховими, словесними і образотворчими засобами. Модель Kniessów спрямована на формування та фізичний розвиток дитини через рух, музику, використання оригінальних аксесуарів. Вправи розраховані на всі групи м'язів, зокрема і самомасаж. Завдяки цьому в дитини формується чутливість до краси класичної музики. Важливу роль відіграють засоби для рухових вправ, засоби для постановки звуків. Вправи, що входять до реалізації Моделі Kniessów, одночасно вдосконалюють такі аналізатори: зоровий, слуховий і

кінестетико-моторний, формують латералізацію та орієнтацію в схемі власного тіла, впливають на емоційні процеси та соціальну поведінку, а також на творчу діяльність.

Модель dobrego startu M. Bogdanowicz. Едукаційна модель чудово готує здобувачів освіти до читання та письма і запобігає труднощам у процесі оволодіння цими навичками. Для вивчення букв і цифр у першому класі використовується методична модель «DOBREGO STARTU». Модель «DOBREGO STARTU» задіює багато органів чуття одночасно, додатково покращує концентрацію, пам'ять і мислення. Завдяки використаним вправам постійно вдосконалюється правильна вимова, розвивається фонематичний слух, наприклад, виділення складів і звуків зі слів. Діти виробляють правильну звичку тримати в руках інструмент для письма. Завдяки використанню цього методу дитина набуває віри у власні сили, розкриває власні здібності, а також вчиться самоконтролю. Цей метод супроводжується піснями та цікавими завданнями, які роблять його дуже веселим [71].

Елементами Моделі Dobrego Startu є:

– руховий елемент – рухові, моторно-слухові, а також моторно-слухово-зорові вправи, тобто рухи, гармонізовані з ритмом пісні, що виконуються під час відтворення графічних знаків;

– слуховий елемент – пісні, віршики, речення, слова;

– образотворчий елемент – графічні знаки (легкі візерунки, літерні візерунки, букви та математичні знаки) [71].

Модель Dr Paul Dennison. Американський педагог Dr Paul Dennison є розробником теорії освітньої кінезології. Модель кінезології Dr Paul Dennison – це проста, ефективна і універсальна модель, яка передбачає роботу, що спрямована на інтеграцію мозку, підтримку природного розвитку особистості, сприяє подоланню стресу, полегшує спілкування з іншими людьми, сприяє подоланню труднощів, які пов'язані з дислексією, дисграфією та дизортографією.

Головним завданням реалізації моделі є: інтеграція думок і дій, тобто ідеальна співпраця мозку та тіла, що базується на нейронному взаємозв'язку мозку і тіла; вибудовування нейронних зв'язків між лівою і правою півкулями головного мозку особистості; ефективний обмін інформацією між обома півкулями, завдяки якому здобувач освіти може набути нових навичок і засвоїти новий навчальний матеріал.

Модель Wincenty Okoń. Предметом теорії багатостороннього навчання особистості за моделлю Wincenty Okoń є складний процес розвитку людини, що відбувається під впливом освіти, а не лише шкільного викладання та навчання.

Багатостороння освіта, на думку В. Оконя, – це вид навчання, за якого учні під керівництвом учителя або самостійно використовують різноманітні методи та засоби, зокрема навчання шляхом отримання знань із різних джерел та відкриття нової інформації через розв'язання різноманітних проблем. На думку автора, три

фундаментальні складові багатосторонньої освіти – це динаміка розвитку пізнавальних функцій, розвиток мотивації та емоційного життя, застосування знань у різних сферах продуктивної практики, що надалі стають чинниками педагогічної культури. У розвитку особистості важливе значення, на думку автора концепції, відіграє багатостороння освіта, що побудована на чотирьох векторах навчання, які інтегруються постійно між собою, а саме: пряме та опосередковане засвоєння знань; навчання шляхом відкриття (наукова освіта); навчання шляхом переживання (формування ціннісних орієнтирів); навчання через практичну складову (профільне навчання та проєктне навчання) [72].

Нині широкого застосування в освітній діяльності закладів загальної середньої освіти в країнах Європи та Америки набувають моделі наукової освіти, заснованої на запиті / дослідженні, серед яких: Inquiry Based Science Education, Pedagogika Zabawy, Drama, Carla Orffa, Rudolfa Labana, Kniessów, багатостороннього розвитку Wincenty Okoń, Adventure Playground тощо.

Висновки

Представлені аналітичні матеріали спрямовані на аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо подолання освітніх втрат під час збройних конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення, що дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Під час війни та повоєнного відновлення закладам освіти належить роль каталізаторів суспільних змін, що позначається на всіх аспектах і напрямках їхньої діяльності, а також передбачає пошук рішень і розв'язання проблем, спричинених війною. У цьому контексті важливими завданнями є: оновлення змісту освітніх програм, підходів і методик викладання і навчання, які сприятимуть відбудові миру, партнерству учасників освітнього процесу громад, бізнесу, органів влади та забезпечать двосторонній рух знань (knowledge exchange); інтернаціоналізація між українськими та міжнародними партнерами; взаємодія з громадами, спільнотами, суспільством, активізації участі у проєктах відновлення.

2. Погоджуємося з думкою провідних українських науковців Є. Балджи, І. Власова, С. Калашнікова, В. Ковтунець, О. Литовченко, О. Оржель, В. Рябченко, К. Трима, Л. Червона, Н. Шофолова, що війна прискорила суспільні зміни, посилила відповідальність українського суспільства, чим зумовила низку тенденцій, серед яких: тенденція до зростання консолідації українського народу заради захисту своєї свободи, державної незалежності, ідентичності; тенденція до різкого зростання громадянської активності в українському суспільстві, зокрема волонтерства як одного з проявів соціальної відповідальності; тенденція до актуалізації базових цивілізаційних цінностей в українському суспільстві; тенденція до прискорення формування громадянського суспільства як дієвого чинника підвищення

соціальної відповідальності в Україні; тенденція до посилення міграції українських учнів, студентів і викладачів до країн Європи та Північної Америки, у суспільствах яких сформований підвищений попит на соціальну відповідальність; тенденція до погіршення умов забезпечення якісної освіти через тотальну руйнацію цивільної та освітньої інфраструктури, вимушене переселення, проблеми з енергопостачанням, безперервністю інтернету тощо.

3. В умовах війни набуває ваги концепція безпеки освітнього процесу, враховуючи масштаби шкоди, спричиненої війною, серйозність і глибину фізичних та психологічних травм, нанесених військовим і цивільним особам внаслідок війни.

4. Важливим у відновленні освіти в поствоєнний період є використання закордонного досвіду відновлення освіти на постконфліктних територіях, що представлено в цих аналітичних матеріалах.

5. Актуальним залишається питання фінансового забезпечення освіти в Україні, особливо під час війни та обмежень, з якими зіштовхнеться сектор освіти під час повоєнного відновлення. Відсутність фінансової стратегії, внутрішніх політик, включно із фінансовою, та відповідних механізмів для їх реалізації стримує розвиток і відновлення освіти.

6. Вважаємо, що освітнім закладам у своїй діяльності доцільно використовувати рекомендації міжнародних організацій ЮНІСЕФ, ГСРЕА, Ради безпеки ООН, ВООЗ тощо, зокрема в питаннях, що стосуються психологічної самопомоги та відновлення ментального здоров'я.

7. Обов'язкове впровадження в едукативний процес навчального контенту з урахуванням військового контексту та набуття елементарних практичних навичок з питань військової та медичної справи.

Рекомендації щодо стратегій відновлення освіти на постконфліктних територіях

За результатами дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році, проведеного Державною службою якості освіти України за підтримки проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) ДСЯО України, 30 % учнів / учениць не мали постійного доступу до освітнього процесу в умовах широкомасштабної війни, причому на Півдні України ця цифра сягала 40 % (<https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>).

Ідеться про доволі великі освітні втрати, які треба коригувати й надолужити, щоби забезпечити якісну освіту в умовах викликів сьогодення. Варто зазначити, що екстремальний стрес, зумовлений перманентним впливом широкомасштабної війни, негативно позначився на всіх учасниках освітнього процесу. Тому першочерговим психологічним завданням подолання освітніх втрат є сприяння

підтримці та відновленню психічного та психологічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу, зокрема і педагогічних працівників [1]. У преамбулі до Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) акцентовано на тому, що зазначений феномен є станом повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не лише відсутністю хвороб і фізичних дефектів (https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf#page=6).

Провівши дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році, Державна служба якості освіти України представила його результати 19 квітня 2023 р., на підставі яких вдалося виявити ключові чинники, що призводять до освітніх втрат, а також розробити рекомендації для органів державної влади, громад і безпосередньо шкіл щодо подолання цих втрат. Серед запропонованих рекомендацій є такі [1]:

- забезпечити моніторинг результатів навчання здобувачів освіти з використанням діагностичного інструментарію;

- здійснювати адаптивне гнучке планування, яке б передбачало перерозподіл навчального часу між темами, або розробляти власні навчальні програми, коригуючи зміст і результати навчання з урахуванням виявлених освітніх втрат;

- продовжити працювати над створенням методичної системи підтримки індивідуальної освітньої траєкторії учнів шляхом проведення індивідуальних занять, факультативів відповідно до навчального плану та/або за запитами учнів, консультацій з учнями для усунення прогалин у знаннях із предмета, розробки завдань різних рівнів складності для окремих учнів;

- посилити роботу в частині надання підтримки педагогічним працівникам щодо підвищення кваліфікації та професійного вдосконалення з питань методики роботи в умовах змішаного навчання [73].

На слуханнях у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій [74] серед механізмів, які можна розглядати як потенційні інструменти для подолання освітніх втрат в Україні, було виокремлено такі:

- виділення додаткових годин для індивідуальних і групових консультацій;
- розробка гейміфікованих цифрових освітніх ресурсів;
- платформи репетиторства та/або тьюторингу.

Експерти Українського центру оцінювання якості освіти [75] проаналізували переваги та недоліки різних механізмів подолання навчальних втрат і виділили найбільш прийнятні для України: другорічництво; навчання під час канікул; репетиторство за державний кошт; створення інтеграційних класів; перегляд та адаптація освітніх програм; розроблення додаткового контенту з ключових навчальних тем; розроблення додаткового якісного освітнього контенту, акцентованого на темах, що потребують надолуження; методична підготовка

вчителів до роботи з учнями, які мають навчальні втрати; посилення шкільної автономії та взаємодії й співпраці вчительства.

Узагальнюючи огляд наукової літератури з ключових принципів відновлення системи освіти на постконфліктних територіях, вважаємо, що доцільно звернути увагу на те, що багато науковців [76; 77] акцентують, що повноваження органів місцевого самоврядування в контексті освітніх послуг впливають на результат упровадження стратегій відновлення освіти. І результат цих стратегій залежатиме від моделі децентралізації, прийнятої після конфлікту, а також моделі прийняття рішень на національному рівні.

Отже, узагальнюємо наступні ключові принципи відновлення системи освіти в постконфліктних територіях, які спрямовані на створення стійкої та ефективної освітньої системи. Деякі з цих принципів включають:

1) інклюзивність та доступність: забезпечення доступу до освіти для всіх груп населення, включаючи вразливі групи, які можуть особливо постраждати внаслідок конфлікту (наприклад, діти-сироти, внутрішньо переміщені особи тощо);

2) забезпечення безпеки та захисту: створення безпечних середовищ для навчання і розвитку, що враховує психологічні та фізичні потреби здобувачів освіти та педагогічного персоналу;

3) залучення спільноти та участь: урахування потреб і думки місцевого населення в процесі відновлення освіти, залучення місцевих громад до прийняття рішень та впровадження програм;

4) інновації та адаптація: використання новаторських методів та технологій для покращення якості освіти, а також гнучкість і здатність адаптуватися до змін у суспільстві та оточуючому середовищі;

5) співпраця та партнерство: розвиток партнерських відносин між урядом, міжнародними і недержавними організаціями, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для спільного розв'язання проблем щодо відновлення освіти;

6) стійкість та довгостроковість: розробка стратегій і програм, що спрямовані на стійке відновлення освітньої системи на тривалий період, з урахуванням потреб майбутніх поколінь.

Зазначені принципи використовуються як основа для розробки політик і програм відновлення освіти в постконфліктних територіях, щоб забезпечити ефективне та стійке відновлення освітньої системи і сприяти соціальному відновленню та стабілізації.

ДОДАТКИ

КЕЙС-СТАДІ КОНКРЕТНИХ КРАЇН

Додаток А

КЕЙС 1. ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ РІВНИЙ ДОСТУП ДО ОСВІТИ [84]

«Доступність та освітнє середовище» – кожна людина має право на якісні та доступні освітні послуги.

Проблема. За результатами дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014–2019 рр.)» за роки окупації 117 тис. учнів і учениць не отримали документів про здобуття середньої освіти українського зразка, а отже, вони не можуть переїхати на підконтрольну Україні територію і працевлаштуватися. З 1 млн дітей, що мешкають на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ), понад 450 тис. дітей шкільного віку – це 10 % від загальної кількості учнів в Україні. В окупованому Донбасі українську мову вивчали лише 2 % учнів, а в Криму – 0,2 %, тобто 249 дітей із 200 700 учнів. Пріоритетним завданням для МОН України стало розроблення і запровадження стратегії щодо дітей і молоді з ТОТ, спрямованої на їхню реінтеграцію та забезпечення їхніх освітніх потреб.

Рішення. Розроблено механізм здобуття української освіти для учнів із Криму та непідконтрольних територій Донецької й Луганської областей, за яким вони можуть продовжити навчання на підконтрольній території за всіма наявними формами. Ідеться про: зарахування учнів на екстернатну або дистанційну форму навчання; визначення базових шкіл та освітньої інтернет-платформи «Доступна освіта» для забезпечення рівного доступу до якісної освіти; розроблення спрощених процедур отримання документа про середню освіту через освітні центри «Донбас–Україна», «Крим–Україна», алгоритму зарахування на навчання, складання державної атестації та особливостей проведення ЗНО; покрокові інструкції, зокрема аудіо та відео; створення соціальної реклами; організація роботи «гарячих ліній» тощо. За результатами такої стратегії кількість жителів тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, які вступили до українських вишів, зросла вдвічі з 2016 р., хоч загальна цифра залишалася невеликою.

Адаптація до нового контексту конфлікту. З початком повномасштабного російського вторгнення МОН України розробило інструкцію для батьків учнів, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, щоб ті могли продовжити навчання та отримати документи про освіту, пройти оцінювання відповідно до рекомендацій МОН України (затверджених наказом від 1 квітня 2022 р. № 290).

Які питання (орієнтовно) можуть бути маркерами для успішної стратегії щодо зазначеного стандарту?

- Жодній особі чи соціальній групі не відмовляють у доступі до освіти і можливостей для навчання через дискримінаційну політику.
- Освітні установи та приміщення є доступними для всіх, зокрема для внутрішньо переміщених дітей, а також для тих, хто розмовляє мовами меншин.
- Перешкоди до зарахування в заклади освіти, як-от відсутність документів, відмова визнати диплом або атестат, плата за навчання чи інші вимоги належним чином усунуто.
- Існує процес перевірки та підтвердження академічної успішності (атестати, екзамени, сертифікати про завершення навчання) в інших країнах.
- Учні мають можливість вступити (чи повернутися) у формальну систему освіти якнайшвидше після перерви, спричиненої конфліктом.
- Освітні послуги для постраждалого населення однаковою мірою надаються для внутрішньо переміщених осіб, біженців і мешканців приймаючих громад.
- Скарги та претензії будь-якої групи стосовно доступу до освіти належним чином враховуються в аналізі конфлікту та в стратегії реагування.
- Програми демобілізації, роззброєння та реінтеграції визнають пріоритетність навчання та психосоціальної підтримки для колишніх учасників бойових дій.
- Освіта відповідає потребам громади, зокрема допомагає учням опанувати навички для виходу на ринок праці.

КЕЙС 2. ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЗАХИСТ І БЛАГОПОЛУЧЧЯ [84]

«Доступність та освітнє середовище» – освітнє середовище є безпечним, захищеним і таким, що забезпечує психосоціальне благополуччя дітей, педагогів й інших працівників сфери освіти.

Відвідування школи в умовах конфлікту, може сприяти благополуччю дітей завдяки дотриманню кодексів поведінки, функціонуванню соціальних служб (система переадресації) та підтримки відчуття нормальності посеред хаосу.

Протягом 2016–2017 рр. в Україні за ініціативи Європейського Союзу, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) спільно з МОН України реалізовувався проєкт «Вчимося жити разом». Мета – розвиток життєвих навичок і надання психологічної та соціальної підтримки дітям і підліткам, які постраждали внаслідок збройної агресії росії проти України. Регіони – Донецька, Луганська, Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області, у яких мешкало найбільше дітей, переміщених із зони конфлікту.

У 2017–2018 рр. проєкт упроваджувався на всій території України, оскільки діти, які є внутрішньо переміщеними особами (ВПО), проживали і в інших областях, що забезпечило більшу інклюзивність освітньої ініціативи. З метою підготовки педагогічних працівників було розроблено онлайн-курс «Вчимося жити разом».

Адаптація до сучасного контексту:

В умовах повномасштабної війни та значного збільшення кількості дітей ВПО на всій території України, а також збільшення кількості переміщених вчителів, видається доцільним розвивати додаткові ініціативи, що сприяють різнобічній підтримці дітей ВПО та забезпечують їхню інтеграцію в нових громадах та освітніх середовищах. Можливим продовженням було б створення системи підтримки переміщених учителів, що включає психологічну та професійну підтримку їх на всій території України, особливо з навичок інклюзивної освіти, надання психосоціальної підтримки учнівству та використання навичок викладання, чутливого до конфлікту.

Які питання (орієнтовно) можуть бути маркерами для успішної стратегії щодо зазначеного стандарту?

- Освітнє середовище не містить загрози для учнів, вчителів та інших працівників сфери освіти.

- Педагоги та інші працівники закладу освіти знають про динаміку конфлікту, усвідомлюють власну упередженість та володіють навичками і знаннями, необхідними для створення безпечного освітнього середовища.

- Маршрути підходів до закладу освіти, пункти водопостачання та вбиральні є безпечними, захищеними і доступними для всіх.

- Освітнє середовище вільне від військових, захищене від збройних атак і не використовується в політичних / воєнних цілях.

- Громада діє в інтересах забезпечення безпеки і захисту учнівства, вчительства та іншого персоналу закладу освіти.

- Механізми побудови комунікації дозволяють учням, батькам, членам громади, вчителю та іншим працівникам інформувати про загрози фізичній безпеці, психосоціальному благополуччю та недотримання педагогічними працівниками кодексів поведінки.

- Реакція передбачає навчання персоналу та учнівства засобам захисту і безпеки.

ДІЯТИ з метою забезпечення і підтримки освіти в умовах конфлікту означає розробляти, реалізовувати, контролювати та оцінювати програму заходів із реалізації освітньої діяльності, а також освітню політику таким чином, щоб вони не посилювали конфлікт, а сприяли миру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації для підвищення кваліфікації керівників і педагогічних працівників з питань ефективних механізмів виявлення та подолання освітніх втрат / НАПН України ДЗВО «УН-Т менедж. освіти»; за заг. ред. Т. М. Сорочан. – Київ : ДЗВО «УМО», 2024. – 44 с.
2. Orzhel O., Trofymenko M., Porkuian O. et al. Education in Ukraine defies the war / Orzhel Olena, Trofymenko Mykola, Porkuian Olha, Drach Iryna, Halhash Ruslan, Stoyka Andriy // European Journal of Education. – 2023. – Vol. 58. – Issue 4. – P. 538–641. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ejed.12581>.
3. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування населення. – 2023. – URL: [https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen %20Pop %20Report_R14_Displacement_ENG-UKR.pdf](https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R14_Displacement_ENG-UKR.pdf).
4. Вишнякова О. Освіта під час війни: що змінилося і як це вплине на майбутнє дітей / О. Вишнякова. – URL: https://lb.ua/blog/olena_vyshniakova/543064_osvita_pid_chas_viyni_shcho_zminilosya_i_yak.html.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. від № 254к/96-ВР. – URL: <https://constitution.in.ua/articles/53/>.
6. Вища освіта в Україні: зміни через війну. Аналітичний звіт. – URL: <http://surl.li/iicyi>.
7. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В. Г. Кремень, В. І. Луговий, П. Ю. Саух, І. І. Драч, О. М. Слюсаренко, Ю. А. Скиба, О. В. Жабенко, С. А. Калашнікова, Ж. В. Таланова, О. М. Петроє, О. Ю. Оржель, І. Ю. Регейло, М. В. Набок; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2023. – 172 с. DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-IHED-2023>.
8. Олійник Л. Безпечна школа: виклики системи освіти в умовах війни / Л. Олійник. – URL: <https://jurfem.com.ua/bezpechna-shkola-vyklyky-systemy-osvity-v-umovakh-viyny/>.
9. Barakat S., Hardman F. Unicef's Education in Emergencies & Post-crisis Transition (EEPCT) Programme: Final Report: Programme Review & Evaluability Study / S. Barakat, F. Hardman. – 2010. – URL: https://www.researchgate.net/publication/285593783_Unicef's_Education_in_Emergencies_Post-crisis_Transition_EEPCT_Programme_Final_Report_Programme_Review_Evaluability_Study.
10. Burde D., Kapit A., Wahl R. L. et al. Education in Emergencies: A Review of Theory and Research / D. Burde, A. Kapit, R. L. Wahl, O. Guven, & M. I. Skarpeteig //

Review of Educational Research. – 2017. – No. 87 (3). – P. 619–658. DOI: <https://doi.org/10.3102/0034654316671594>.

11. Magill, C., Smith, A., & Hamber, B. The role of education in reconciliation / C. Magill, A. Smith, B. Hamber. – 2009. – URL: https://pure.ulster.ac.uk/ws/portalfiles/portal/11693817/Magill%2C_Smith_and_Hamber_%282009%29_The_Role_of_Education_in_Reconciliation.pdf.

12. Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях? Global Coalition to Protect Education from Attack. – 2016 – р. – URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/media/1561/file/what%20schools%20can%20do%20ukr.pdf>.

13. Попова С. Мапа найкривавіших конфліктів: за що воював світ у ХХ столітті / С. Попова – URL: https://24tv.ua/mapa_naykrivavishih_konfliktiv_za_shho_voyuvav_svit_u_hh_stolitti_n_1129184.

14. Топ збройних та політичних конфліктів у 2023 році: що про них відомо. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/03/infografika/svit/top-zbrojnyx-ta-politychnyx-konfliktiv-2023-roczj-pro-nux-vidomo>.

15. Сафонов Ю., Флярковська О. Освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи розвитку / Ю. Сафонов, О. Флярковська. – 2023. – URL: <https://imzo-journal.org.ua/index.php/journal/article/download/84/76/>.

16. Фінансово-економічні наслідки війни. – URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html.

17. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. – Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. – 94 с. – URL: <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wpcontent/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>.

18. В Україні внаслідок війни повністю зруйновані понад 400 закладів освіти. – 2024. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3832111-v-ukraini-vnaslidok-vijni-povnistu-zrujnovani-400-zakladiv-osviti.html>.

19. Ukraine rapid damage and needs assessment (RDNA3). – February 2022 – December 2023. – URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>.

20. Оцінювання втрат та потреб української освіти на основі RDNA3. – URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ocinyuvannya-vtrat-ta-potreb-ukrayinskoyi-osviti-na-osnovi-rdna3>.

21. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. – 2023. – URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanuvykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>.

22. Корейське освітнє диво: як Південна Корея зробила ставку на освіту в розпал війни. – URL: <https://osvitoria.media/experience/korejske-osvitnye-dyvo-yak-pivdenna-koreya-zrobyla-stavku-na-osvitu-u-rozpal-vijny/>

23. *Sahlberg P.* Paradoxes of Educational Improvement: The Finnish Experience / P. Sahlberg // *Scottish Educational Review*. – 2011. – No. 43 (1). – P. 3–23.

24. Освітні інновації: виклики 2030: електронний збірник наукових есе учасників наукового стажування “Особливості фінської системи освіти” (м. Гуйтінен, Фінляндія, 01.02 – 12.03.2021) / Західно-Фінляндський Коледж. – Гуйтінен : Польсько-українська фундація «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці», 2021. – 56 с.

25. *Sahlberg P.* Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Third Edition / P. Sahlberg. – New York, Columbia University: Teachers College Press, 2011. – 291 p.

26. *Sahlberg P.* Paradoxes of Educational Improvement: The Finnish Experience / P. Sahlberg // *Scottish Educational Review*. – 2011. – No. 43 (1). – P. 3–23.

27. *Віннічук Н.* Етапи розвитку освітньої системи Японії / Н. Віннічук // 2021. – URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/The-stages-of-development-of-educational-system-in-Japan-N.-Vinnichuk.pdf>.

28. *Teruhisa H.* Educational Thought and Ideology in Modern Japan / Н. Teruhisa. – Токуо, 1988. – 410 p.

29. *Hoffman D.* Stuart. School Texts, the Written Word, and Political Indoctrination: A Review of Moral Education Curricula in Modern Japan (1886–1997) / D. Stuart Hoffman // *History of Education*. – 1999. – Vol. 208. – No. 1. – P. 87–96.

30. *Гриневич Л.* Відновлення освіти – це не лише про відбудову, а і про оновлення змісту та освітнього Швеції започаткували процесу в цілому / Л. Гриневич. – URL: <https://nus.org.ua/view/vidnovlennya-osvity-tse-ne-lyshe-pro-vidbudovu-a-i-pro-onovlennya-zmistu-ta-osvitnogo-protsesu-v-tsilomu-liliya-grynevych11/>.

31. PISA-2018: основні результати та висновки. – URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/National_report_short_PISA_2018.pdf.

32. Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти / УЦОЯО. 2019. – URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Buklet_MDYAPO.pdf.

33. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. – 2023. – URL:

[https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna %20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf).

34. Олійник Л. Безпечна школа: виклики системи освіти в умовах війни / Л. Олійник. – URL: <https://jurfem.com.ua/bezpechna-shkola-vyklyky-systemy-osvity-v-umovakh-viyny/>.

35. Денис Шмигаль: «Швидке відновлення має стати одним із символів нашої незламності». – 4 березня 2023. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-shvydke-vidnovlennia-maie-staty-odnym-izsymvoliv-nashoi-nezlamnosti>.

36. Денис Шмигаль: «Нова оцінка збитків та потреб на відновлення України створює надійний базис для нашої відбудови». – 23 березня 2023. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-novaotsinka-zbytkiv-ta-potreb-na-vidnovlennia-ukrainy-stvoriue-nadiinyi-bazys-dlia-nashoi-vidbudovy>.

37. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. – 2023. – URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf.

38. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука». – URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf>.

39. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи, І. Власова, С. Калашнікова, В. Ковтунець, О. Литовченко, О. Оржель, В. Рябченко, К. Трима, Л. Червона, Н. Шофолова; за ред. С. Калашнікової та О. Оржель. – Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. – 145 с.

40. THE WORLD BANK. – 2005. – 118 p. – URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/37d24d31-85fa-5b0a-bc2a-6a5d0c86a5ae/content>.

41. Feuer H. N., Hornidge A.-K., Schetter C. Rebuilding knowledge: Opportunities and risks for higher education in post-conflict regions / H. N. Feuer, A.-K. Hornidge, C. Schetter // ZEF Working Paper Series. – 2013. – No. 121. – URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/88345>.

42. Russell I. Degrees of peace: universities and embodied experiences of conflict in post-war Sri Lanka / I. Russell // Third World Quarterly. – 2022. – Vol. 43. – No. 4. – P. 898–915. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2038129>.

43. Study of Higher Education in Post-war Iraq and Libya. Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in Post-war Recovery Studies. University of York. – October 2013. – URL: <https://etheses.whiterose.ac.uk/5207/1/Sansom%20Milton%20-%20The%20Neglected%20Pillar%20of%20Recovery%20->

%20A%20Study%20of%20Higher%20Education%20in%20Post-war%20Iraq%20and%20Libya %20-%20final.pdf.

44. *Barakat S., Milton S.* Houses of Wisdom Matter: The Responsibility to Protect and Rebuild Higher Education in the Arab World / S. Barakat, S. Milton. – Brookings Doha Center, July 2015. – URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/En-Higher-Ed-Web.pdf>.

45. *Шляйхер А.* Які методи надолуження освітніх втрат довели свою ефективність? / А. Шляйхер. – URL: <https://osvitoria.media/experience/yaki-metody-nadoluzhennya-osvitnih-vtrat-dovely-svoyu-efektyvnist/>.

46. *Łoś-Nowak T.* Organizacje w stosunkach międzynarodowych. Istota, mechanizmy działania, zasięg / T. Łoś-Nowak. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 2004. – P. 35.

47. R. Łoś, op. cit., s. 20. Zob. szerzej: E. Latoszek, M. Proczek, Organizacje międzynarodowe. Założenia, cele, działalność. Podręcznik akademicki. – Warszawa, 2001.

48. W. Morawiecki, Instytucjonalne współczynniki procesu podejmowania decyzji w organizacji międzynarodowej, „Państwo i Prawo” 1970. – nr 2. – s. 213.

49. Платформа для батьків та вчителів: «Спільно до навчання». – URL: <https://osvitanow.org/>.

50. Wojna zagraża przyszłości całego pokolenia ukraińskich dzieci. Zatrważające dane UNICEF-u. – URL: <https://polskieradio24.pl/arttykul/3108571,wojna-zagraza-przyszlosci-calego-pokolenia-ukrainskich-dzieci-zatrwarzajace-dane-unicefu>.

51. UNICEF: 120 000 dzieci zabitych i okaleczonych podczas wojen. – URL: <https://www.dw.com/pl/unicef-120-000-dzieci-zabitych-lub-okaleczonych-podczas-wojen/a-65827618>.

52. Resolution 2601: Adopted by the Security Council at its 8889th meeting, on 29 October 2021 – URL: UN Security Council_Education Under Attack_Resolution 2601.

53. Про підготовку до початку та особливості організації освітнього процесу в 2022/23 навчальному році: лист МОН України № 1/7035-22 від 27 черв. 2022 року. – URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-pidgotovku-do-pochatku-202223-navchalnogo-roku-ta-osoblivosti-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnicnoyi-osviti>.

54. Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів, Коментар до «Вказівок із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів». – URL: http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/commentary_on_the_guidelines.pdf.

55. *Mualla W.* Academic research in support of post-conflict recovery in Syria / W. Mualla // Higher education in the Arab world: research and development. – Cham : Springer International Publishing, 2022. – P. 297–309.
56. *Affolter F. W., Azaryeva Valente A.* Learning for peace: Lessons learned from UNICEF’s peacebuilding, education, and advocacy in conflict-affected context programme / F. W. Affolter, A. Azaryeva Valente // Children and peace: From research to action. – 2020. – P. 219–239.
57. *Selenica E.* Education for whom? Engineering multiculturalism and liberal peace in post-conflict Kosovo / E. Selenica // International-Led Statebuilding and Local Resistance. – 2020. – P. 91–111.
58. *Ariyaratne N. S.* Theoretical Approaches to Avoid Challenges in the post-Conflict Situation / N. S. Ariyaratne // Journal of Society & Change. – 2020. – No. 14 (3).
59. *Найдич Ю.* Як на українську освіту повпливала війна, або що робити, щоб не втратити нове покоління / Ю. Найдич. – URL: <https://rubryka.com/article/ne-vtratyty-nove-pokolinnya/>.
60. *Бахрушин В.* Як відновлюватимуть освіту й науку після війни? – URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jak-budut-vidnovljuvati-osvitu-ta-nauku-pislja-vijni.html>.
61. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Освіта і наука». – URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf>.
62. Conflict-sensitive education – why and how? – URL: <https://www.unesco.org/en/articles/conflict-sensitive-education-why-and-how>.
63. Principles for guiding education recovery in post-conflict areas // Global Partnership for Education. – URL: <https://odihpn.org/publication/education-in-post-conflict-settings>.
64. Education in emergencies and protracted crises // Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE). – URL: <https://odihpn.org/publication/education-in-post-conflict-settings>.
65. Delivering Education in the Midst of Fragility, Conflict, and Violence (FCV). – URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/education/brief/education-in-fragile-conflict-violence-contexts>.
66. Principles for guiding education recovery in post-conflict areas // Global Partnership for Education. – URL: <https://odihpn.org/publication/education-in-post-conflict-settings>.
67. Innovating in an ongoing armed conflict: the Mine Action applications (MApps) project in Ukraine. – URL: <https://odihpn.org/publication/innovating-in-an-ongoing-armed-conflict-the-mine-action-applications-mapps-project-in-ukraine>.

68. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization // UNESCO ICT competency framework for teachers. – 2011.

69. Rubach C., Lazarides R. A Systematic Review of Research Examining Teachers' Competence-Related Beliefs About ICT Use: Frameworks and Related Measures / C. Rubach, R. Lazarides // *Bildung für eine digitale Zukunft*. – 2023. – P. 189–230.

70. Díaz-García I., Almerich G., Suárez-Rodríguez J. et al. University students' competences in ICT: A view from the education domain / I. Díaz-García, G. Almerich, J. Suárez-Rodríguez, N. Orellana // *Australasian Journal of Educational Technology*. – 2023. – No. 39 (1). – P. 106–124.

71. Дубініна О. В., Бурлаєнко Т. І. Спадщина Марії Гжегожевської в моделях спеціалізованої освіти, як шлях до формування наукової компетентності здобувача освіти / О. В. Дубініна, Т. І. Бурлаєнко // *Вісник післядипломної освіти*. – 2023. – Вип. 26 (55). – С. 104–122. (Серія «Педагогічні науки»). DOI: [https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-26\(55\)-104-122](https://doi.org/10.58442/2218-7650-2023-26(55)-104-122).

72. Chalas K., Dubinina O., Burlaienko T. et al. Information Technology of Education in the Light of Vincent Ocon's Theory of Multi Sided Personality Learning / K. Chalas, O. Dubinina, T. Burlaienko, T. Kravchynska // *International Journal of Computer Science and Network Security*. – 2022. – Vol. 22. – No. 9. – P. 657–665. – URL: http://ijcsns.org/07_book/2022_25.htm.

73. Як компенсувати «освітні втрати»: рек. для органів влади, засновників і директорів закладів освіти. – URL: <https://sqe.gov.ua/yak-kompensuvati-osvitni-vtrati-rek/>.

74. Про затвердження рекомендацій слухань у Комітеті на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання»: рішення Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій від 07 черв. 2023 р. № 122. – URL: <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38605.pdf>.

75. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / Г. Бичко, В. Терещенко. – Київ : УЦОЯ, 2023. – 30 с. – URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf.

76. Fontana G. Educational decentralisation in post-conflict societies: approaches and constraints / G. Fontana // *Post-conflict Reconstruction and Local Government*. – 2020. – P. 111–132.

77. Herut A. H., Dube E. E. Post-conflict recovery and reconstruction of education in the Gedeo and West Guji zones of southern Ethiopia / A. H. Herut, E. E. Dube // *International Review of Education*. – 2022. – No. 68 (3). – P. 441–465.

78. Освіта з урахуванням конфлікту: концепт та підходи. – URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/2-inee_project_chutlyva-osvita2.pdf.

79. *Feuer H. N., Hornidge A.-K., Schetter C.* Rebuilding knowledge: Opportunities and risks for higher education in post-conflict regions / H. N. Feuer, A.-K. Hornidge, C. Schetter. – Bonn : University of Bonn, Center for Development Research (ZEF), 2013. – No. 121. – URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/88345>.

Рукопис
Аналітичні матеріали

**ВІДНОВЛЕННЯ ОСВІТИ НА ПОСТКОНФЛІКТНИХ
ТЕРИТОРІЯХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА
ІНІЦІАТИВИ УКРАЇНИ**

Т. І. Бурлаєнко, О. В. Дубініна, О. А. Ковальова,
А. Б. Кочарян

Редактор: А. О. Ласкова-Ярмоленко